
MODERNLEŞME EVRİMİ: TÜRK DEVRİMİ

*

Halis Çetin*

ÖZET

Modernleşme ve modernizm, siyasal iktidar/devlet ve meşruiyet, evrim ve devrim gibi siyaset biliminin temel konuları arasındaki ilişkileri analiz eden bu çalışma, siyasal düşünce ve Türk modernleşme geleneği içerisinde modernlik ve modernleşme tanımlarını, biçimlerini ve eleştirilerini incelemektedir. Çalışma, aynı zamanda, özellikle Türk modernleşmesi örneğinde siyasal iktidarın ideoloji aracılığıyla toplumsal değişimi etkileme ve kontrol etme çabalarını ele almakta ve Türkiye’de siyasal iktidar, ideoloji ve toplum arasındaki modernleşme ilişkilerini ve modernleşmenin doğurduğu krizleri analiz etmektedir.

Anahtar Kelimeler; Modernleşme, Kemalizm, ideoloji, Türk Devrimi, Atatürk.

GİRİŐ

Modernleşme kavramı, genelde tarihsel olarak geleneğe dayalı toplumsal ve siyasal değer ve ilkelerin yerine modern ölçütlerin geçişini ifade eder. Bu ifadede yer alan modern ölçütlerden kasıt, demokrasi, istikrar, meşruluk, katılma, mobilizasyon, kurumlaşma, eşitlik, yetenek, farklılaşma, derinleşme, dağılım, bütünleşme, rasyonelleşme, bürokratlaşma, güvenlik, refah, adalet ve

---

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi., İİBF., Kamu Yönetimi Bölümü.

hürriyet gibi değerler iken; geçişten kasıt ise, evrim veya devrim yöntemleridir. Modernleşme üzerindeki tartışmaların temelinde modern ölçütlerin ne olduğu değil, bu ölçütlere geçişin yöntemi sorunu vardır. Türk modernleşme örneğinde, modernleşmenin nasıllığı, niçinliğini masnetmiş durumdadır. Gelenekten moderne geçiş yönteminin ne olduğu, geçişin kendisinden daha önemli bir sorun olmuştur. Çünkü, modernleşme ölçütlerinin toplumsal kabul görmesi, halkın sürece katılım oranı, modernleşmenin aslı değerlerinden olan bütünleşme, demokrasi, kurumlaşma, süreklilik, güvenlik ve rasyonelleşme gibi olgular doğrudan yöntemle ilgili değerlerdir. Siyasal ve toplumsal değişimlerde “usûl esasa mukaddemdir”. Bu yüzden modernleşme süreçlerini tanımlayan evrim ve devrim yöntemlerini bu önem çerçevesinde değerlendirmek gerekir.

Modernleşme sürecinin tarihsel olarak Rönesans’tan sonra Aydınlanma ile başladığı kabul edilmektedir. Onyedinci ve onsekizinci yüzyılları kapsayan Aydınlanma çağı boyunca kilisenin insana ve topluma yaptığı baskıya karşı felsefî ve zihnî tepkiler, akıl ve toplumun özgürleşmesine giden yolu açmıştır. Ondokuzuncu yüzyılda pozitivist bilim anlayışının başarılarının da desteğiyle sanayi devriminin ortaya çıkması ve Batı’nın ekonomik gücünün artması, yeni bir dünya modelinin oluşumunu hızlandırmıştır. Batı’nın kendi geçmişine karşı bu eleştirel yaklaşımı, fikrî ve siyasî geleneğe karşı oluşu da diğer toplumlara nitelik farkı gözetmeksizin örnek olarak sunulmuştur. Dolayısıyla modernizm kavramı; yeni bir bilim anlayışı, yeni bir siyasal düzen, yeni bir iktisadî düşünce yapısı ve yeni bir ahlak anlayışını ortaya koymakta ve Batı toplumlarının yaşadıkları *doğal* bir süreci tanımlamaktadır. Modern olanın Batı dışı toplumlar tarafından talep edilmesiyle birlikte modernleşme kavramı ortaya çıkmakta ve bu kavram ulaşılmak istenen sonuca göre *doğal olmayan* bir süreci zorunlu kılmaktadır. Kendiliğinden bir süreç olmaması nedeniyle de yeni bir itici gücü gerektirmektedir. Geleneksel bir yapı içerisinde varlığını sürdüren toplumun çoğunluğunun modernleşme süreci için itici bir güç olmaması, sürece yeterli katkıyı vermemesi; bu tip toplumlarda yol gösterici liderlere, tek parti örgütlenmesine ve siyasal iktidara daha fazla görev düştüğünün deterministik bir gerekçelendirmesini ortaya çıkarmıştır.

Modernizmin siyasal arayışı, demokratikleşme yönünde olmuştur. Demokrasi, modernizmin siyasal boyutunu ifade eder. Doğal olarak da modernleşme ile siyasal gelişmenin evrimi demokrasinin kuruluş ve iyi işleyiş süreciyle aynı şeydir. Buna iktisadî kalkınma ve kültürel değişimi de eklediğimizde modernleşmenin temellerine ulaşmış oluruz. Batı toplumunun modernleşmesi ile örtüşen bu süreç paralelinde siyasal gelişmede problem ile çözüm birbirini aynı doğrusallıkla besleyen unsurlar olmuşken, Batılı olmayan

toplumlardaki modernleşme süreci, toplumsal hareketliliği ve siyasal katılımı arttırmış, buna karşılık siyasal kurumlaşma düzeyi, bu katılım artışını sistem açısından işlevselleştiremediği için ortaya siyasal gelişme değil, siyasal bozulma olarak adlandırılabilir bir değişim süreci çıkmıştır. Bu değişimin aktörleri ise yoğun bir modernleştiricilik misyonu ve devrimcilik vizyonu ile hareket eden ulusalcı liderler, tek-parti yönetimleri veya askerî diktatörlükler olmuştur.

Türk modernleşmesi birçok özelliğiyle devrimci gelenek içerisinde yer alır. Modernleşmenin aslında bir toplumsal dönüşüm ifade etmesine rağmen, Türk modernleşme sürecinde modernleşmenin toplumun devletçe sıkı sıkıya denetlenmesinin ve kontrol altında tutulmasının bir aracı olarak kullanılması; bu yüzden de devletin modernleşmeye bakış açısı daima modernleşmenin kendisine sunduğu toplumu düzenleme ve kontrol etme imkanı tanıdığı kadar olması; devletin, varlığı, birliği, bütünlüğü ve bekası ile modernleşme ilkeleri çatıştığında hiç şüphesiz tercihini kendinden yana yapması, bürokrasinin ve ordunun Türk modernleştirici devlet geleneğinde aldığı etkin rolün sürekliliğine koşut olarak güçlü bir kurumsallaşmanın varlığı; modernleşme sürecine toplumun katılımının yetersiz ve isteksiz olması, modernleşme taleplerinin toplumdan değil devlet seçkinlerinden gelmiş olması, modernleşme geleneği içerisinde toplumun/ulusun birlik ve beraberliğini temsil eden onunla özdeşleşen, toplumun üzerinde mutlak bir güçle donatılmış güçlü ve merkezileşmiş devlet olgusunun modernleştirici misyonu; devlet için iyi olanın herkes için iyi olacağına inancın beslediği bu misyonun devleti modernleşmeyle beraber güçlendiren bir olguya dönüştürülmesi, toplumun/ulusun ve devletin bütünlüğünü temsil eden ve kişisel iradesi ile modernleşmenin yönünü ve şeklini belirleyen liderin en önemli modernleştirici aktör olarak sahne alması, modernleştirme ile “yekpâre” bir toplum özleminin birlikte gerçekleştirilmeye çalışılması, “geç kalmışlığın aciliyeti”/az zamanda çok iş yapmak sendromu ile uzun modernleşme sürecinin liderin hayatı ile kâim ve bir kuşaklık zaman dilimine sıkıştırmak isteği Türk modernleşme krizlerinin kaynakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, makalemizin başlığında da ifade etmeye çalıştığımız devrimin evrimleştirilmesi sorunudur. Toplumun modernleştirmek iktidarını ele geçirmek için devrim, bu iktidarın sürekliliğini sağlamak için evrim.

Makalemizde öncelikle modernleşmenin bir yöntem sorunu olduğunu evrim ve devrim teorileri ışığında analiz ederek Türk modernleşmesinin bu gelenekler içerisinde neden devrimci bir yol izlediğini araştıracağız. Son olarak ise, Türk modernleşme devriminin şahsında özdeşleştirildiği, öncüsü ve lideri Atatürk'ün görüşlerini inceleyeceğiz. Atatürk'ün düşüncelerine yer vermemi-

zin nedeni, modernleşme sürecinin hala aynı felsefî paradigma içerisinde algılanmaya ve sürdürülmeye çalışılmasında ve modernleşmenin hala “bitmeyen bir devrim” söylemi bağlamında ütöpik bir anlam çerçevlendirilmesi içerisinde ideolojik manipülasyon aracı olarak kullanılmaya devam edilmesinde bu düşüncelerin aslı kaynaklık ve örneklik teşkil etmesidir.

A. EVRİM VE DEVRİM ARASINDA DEĞİŞİM: MODERNLEŞME

Modernleşme, Batının kendine özgü tarihsel, kültürel ve siyasal gelişmesinin ürünüdür. Bu gelişmenin temelinde iki unsur vardır: birincisi; gelişmenin aktörünün birey olması ve bireylerin kendi hakları ve çıkarları için toplumu da aşabilen taleplerde bulunmalarıdır. İkincisi ise, buna bağlı olarak bireysel örgütlenmelerin ve toplumsal çıkarların farklılaşp, örgütleşip çatışmacı bir dinamizm içerisinde devlet içerisinde düzenlenmesidir¹. Batılı olmayan toplumlarda ise modernleşme, o ülkelerin kendi iç dinamiklerinin değil, özellikle Batının bir dış etken olarak müdahaleleri, düzenlemeleri ve zorlamaları sonucunda ortaya çıkan tepeden inme/devletçe düzenlenen bir değişim sürecidir. Bu durumda da, batılı olmayan toplumlarda modernleştirici devletin doğal olarak da yönetici seçkinler zümresinin (lider, ordu, aydın, bürokrasi) her türlü güçle donanmış bir “yol göstericilik” misyonu vardır. Aslında bu yol göstericilik misyonu ile beraber bir toplumun otoriter ve totaliter olarak şekillenmesi süreci de paralel gitmektedir. Modern toplum, kalkınmış devlet, demokratik kültür gibi hedefler hem bu seçkinler zümresinin iktidarını, hem de bu iktidarın modernleşme ile birlikte devam etmesini meşrulaştıran araçlardır. Modernleşme ile modernleştiriciler birbirini sürekli besleyerek siyasal iktidar statükusunun sürekliliği de sağlanmış olur.

Toplumsal olayların evrensel bir gerçeklik olarak evrimleştiğine olan pozitivist inanç belirli ve özgül bir değişim biçimi olan Batı modernleşmesini, diğer değişim biçimlerinin evrimlerinin yöneldiği nihai hedef olarak algılanması sonucunu doğurur. Bu anlayış her toplumun kendine özgü değişimini mutlak değişim yasalarına/Batı modeline “göre” ve ona “yönelik” dönüşümler olarak kavranması ve böyle bir kavrayışın pozitivist bilim anlayışı doğrultusunda “mutlak gerçek”i yansıttığının benimsenmesi ve bunun topluma dönük düzenlemelere meşruiyet kazandırması mümkün olmaktadır. Doğal olarak da, Batı tipi modernleşmeye doğru evrilmek/yönelmek anlamında bir siyasal gelişme anlayışının “gerçek gerçek”i yansıtmadığı görüldüğünde, bu gerçeği yansıtacak “istikrar ve düzenli değişim” gibi kavramsal arayışların içine girilmesinin Batılı olmayan toplumların özgül gerçekliklerini açıklayıcı olama-

---

¹ İsmail Coşkun, *Modern Devletin Doğuşu*, Der yayınları, İstanbul, 1997, s. 28.

yacakları bir gerçektir. Böylelikle modernleşme, bir sosyal bilim kuramı olmaktan çok, özgül bir toplumsal gerçekliğin ifadesi olan bir “toplumsal kuruluş teorisi” olacaktır². Bu kuruluşu, bir toplumun dünya değiştirmesi, geleceksel kurum ve siyasal, toplumsal referans ve meşruiyet kaynaklarının yerlerine modernleşmiş Batı dünyasınıninkileri koymak anlamında okumak gerekir. İçsel değişim dinamiklerinin dışsal unsurlara göre ve onlara yönelik değişimi bir toplumsal değişim anlamından öte “toplum (dünya/hayat) değiştirme”³ anlamında olup *kuruluş ideolojisiyle beraber bir kurtuluş ütopyasını* da ifade eder. Mannheimci teori gereği modernleştirici süreç için pozitivist değişimi ve onun devamını öngören ve status quo’nun meşruiyetini destekleyen bir “ideoloji”, buna karşılık mevcut siyasal ve toplumsal gerçeklikten kaçarak veya değiştirerek yeni bir dünya kurma amaçlılığı anlamında bir “ütopya”dan bahsedilebilir⁴. Gandhi, modern toplumların ulaştıkları; ekonomik kalkınma, halkın siyasal iktidara katılımı, sekülerizmin toplumsal kültüre yayılması, toplumsal mobilizasyonun artması özelliklerinin Batılı olmayan toplumlar tarafından gerçekleştirilmesi sürecinin “ideolojik hareket” olduğunun altını çizer. Batının da bu ideolojik hareketin kendisini “nihaî amaç”, belki bir ütopya, olarak idealleştirilmesinin besleyicisi olduğunu vurgular⁵. Bu bağlamda modernlik ütopyik bir *evrensel değerlilik*; modernleşme/ modernleştirme ise bu değere ulaşma süreci olarak *ideolojik hareketlilik* anlamı taşımaktadır.

Modernleşme olgusunu, modernlik, modernleşmiş ve modernleşen (modernising) toplumlar olarak ayırma tabi tutan Smith, modernleşmiş ve modernleşen toplumların soyut ve evrensel kabul ettikleri modern değerleri içselleştirdikçe modernleştiklerini söyler. Bu süreçte ise değişimin, temel olarak, evrimci ve devrimci bir içerik taşıdığını belirten Smith, geleneksellikten modernliğe geçişin evrensel ve topyekûn toplumsal dönüşüm olduğuna inanan elit bir azınlığın devrimci geleneği (Fransa, Türkiye, Rusya, Çin) temsil ettiğini vurgular. Smith, düzen ve denge içerisinde bir sürekliliği, toplumsal dinamiklerin ve geleneğin kendiliğinden dönüşümünü, içsel olguların etkinliğinin dışsal olgulardan daha güçlü olduğunun kabul edilmesiyle de evrimci geleneğin (İngiltere, Hindistan, Japonya) ortaya çıktığını anlatır⁶.

---

² Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 77.

³ Ahmet İnsel, **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1990, s. 19.

⁴ Karl Mannheim, **Ideology and Utopia**, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1976, s. 49.

⁵ Raj S. Gandhi, “Modernization and Development in the Third World: A Critical Assessment”, **International Journal of Contemporary Sociology**, Vol:24, No:1-2, January-April, 1987, s. 20-26.

⁶ Anthony D. Smith, **Toplumsal Değişme Anlayışı**, Çev: Ülgen Oskay, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s.87-90.

Modernleşen toplumun siyasal gelişmedeki en önemli sorunlarından birisi “geç kalmışlık” psikolojisidir. Doğal olarak da modernleşme, sürece geç giren bir toplumun önündekileri yakalama yarışıdır. Bizim “geç kalmışlığın aciliyeti sendromu” dediğimiz bu durumda devlet aradaki farkı kapatmak için, sürece müdahale eden modernleştirici âmil olmaktadır ve bu misyonu hiç kimseyle paylaşmak istememektedir. Çünkü “az zamanda çok iş yapmak” gerekliliği ancak devlet eliyle ve devletin kontrolünde gerçekleşebilir. Modernleşmede geç kalan toplumlarda siyasal gelişme neredeyse devletin toplumu geliştirmesi ve değiştirmesine indirgenmiştir. Devlet kültürde, ekonomide, siyasette, eğitimde vb. alanlarda hızlandırıcı etken olarak çok önemli ve zorlayıcı bir rol oynar. Modernleşmenin devlet eliyle gerçekleşmesi modernleşmenin toplumsal araçları/aracıları olan toplumsal sınıfların ve farklılıkların ortaya çıkmasını engeller. Bu yüzden örneğin burjuvazi veya aydın sınıfı devlet eliyle yaratılır. Siyasal gelişme ile başat olan demokrasinin de üzerine oturacağı siyaset zeminini tamamen devlet kaynaklı olacağı için demokrasi güdük kalacaktır. Devletin tekçi/monist mobilizasyon istekliliği siyasete egemen olacaktır.

Siyasal gelişmenin yönü, gücü ve sürekliliği geleneğin o toplumdaki konumu ve etkinliği ile çok yakından ilgilidir. Modernleşme sürecinde modernleştirici devletin geleneğe bakış açısı modernleşmenin evrimsel veya devrimsel olup olmasını belirler. Geleneğin siyasal gelişmeyi olumlu etkileyeceğine inanan birçok modernleşme biçimi gelenek ile barışçı bir şekilde modern değişim sürecine girmiş ve evrimci bir yol izlemiştir. Modernleşme sürecinde hem yeni bir siyasal iktidar kuruluşu hem de buna uygun toplum inşası için ortak bir mirasa dayanmanın gerekliliği modernleştirici devleti gelenek ile birlikte değişime zorlamıştır. Modernleşme, eğer bir gelenekselliğe dayanmamış ise veya gelenekten tam bir kopuşu ve reddedişi temsil ediyorsa tarihsel ve toplumsal bir yabancılaşmanın ve yabancılaştırmanın içinde devrimci bir yol izlemiştir. Toplumu bir arada tutan tarihsel, kültürel, etnik, dinsel, dilsel vb. bağlılıkların yok sayılması, modernleşmenin kendisini *sıfırdan bir tarih yazımı ve “toplum kurum”u* olarak dayattığı anlamına gelir ki bu modernleşmenin bizzat kendisinin bir gelenek olması veya “yeni bir gelenek kurması” demektir. Bu yöndeki modernleşmenin zora, baskıya ve tepeden inme değiştirme yasalarına dayanması gerekir. Modernleştirici devlet, eğer geleneğin toplum üzerinde oluşturduğu kabulün reddi üzerine kurduğu yeni değerleri aynı güçle veya etkinlikle kuramazsa/ikâme edemezse modernleşme krizleri kaçınılmaz demektir. Çünkü *modernleşmenin karşısındaki en güçlü toplumsal değer dünyası gelenektir*. Modernleştirici devletin bu dünyanın karşısına çıkardığı yenilik *ideolojidir*. Aslında bu bağlamda bakıldığında *modernleşme, gelenek ile ideolojinin çatışma sürecidir*. Çünkü modernizm, yerel bağların ve bağımlılıkların yerine ev-

rensel bağlılıklar ve kozmopolit tutum ve davranışları toplumsal yapıda hâkim kılmak anlamına gelir. Modernleşme süreçleri çoğu zaman bu olguyu iki kutuplu bir çatışma olarak ve birini (moderni) diğerinin (geleneğin) yerine ikâme etmek şeklinde algılanmak eğilimindedir. Dolayısıyla da bu iki toplumsal yapıdan ötekini dışlama üzerine kurulu bu süreçte sosyal değişim mühendisliği/modernleştirme eskiyi atıp yeniye getirme yönünde hareket etmektedir⁷. Modernleşmede devlet/ideoloji ve gelenek arasındaki bu gerilim toplumsal alanda meşruiyet, kimlik, bütünleşme gibi krizlerin de kaynağını oluşturur. Modernizmin tek biçimli toplumsal dönüşüm projesinin önündeki en büyük sorun olan geleneğin, meşruiyet, kimlik ve bütünlük yaratmadaki alternatif yapısı modernleşme sürecinin ikircikli/düalist doğasının da özünü oluşturur.

Bu bağlamda önemli olan bir başka sorun da modernleşmenin geleneksel kurumları nitel olarak dönüştürmesinde izlenen yöntemdir. İmparatorluk-Devrim modeli, Feodal-Mutlakiyetçi model, Feodal-Plüralist model, Geleneksel Pretöryen model, Sömürge Bürokrasisi modeli⁸ şeklinde var olan kurumsal evrim modellerinin değişim süreci de modernleşmenin en önemli sorunlarının başında gelmektedir. Modernleştirici devletler bu modellerin birisinin içerisinde modernleşme sürecine yönelirler. Modernleşme krizleri de bu sürecin evrimsel veya devrimsel niteliğiyle çok yakından ilgilidir. Gelenekle bir evrim süreci içerisinde geçiş yapan modernleşme örneklerinde (İngiltere, Anglo-Sakson Devletler, Japonya) modernleşme krizleri daha yumuşak aşılırken, geçmişle sürekliliğin bir devrim yoluyla koparıldığı modernleşme örneklerinde (Fransa, Türkiye ve Çoğu İslam Ülkesi) krizler, büyük siyasal ve toplumsal sorunlara yol açabilmektedir. Hatta devrimci modernleşme örnekleri, birden ve toptan yıktıkları geleneksel siyasal düşünce ve davranış biçimlerini ve kurumlarını yeni ve modern kılıklar içinde (Diktatörlükler, Krallıklar, Tek-Parti Rejimleri, Askerî Rejimler) yeniden ortaya çıkartmak/üretmek zorunda kalırlar.

Modernleşme sürecini geleneğin reddi üzerine ikâme eden devrimci modernleşme örnekleri, birey-toplum-devlet arasındaki karşılıklı ilişkilerin “güven” ilkesine dayanması gerekliliğini yok ederek yerine devlet kaynaklı çıkar ilişkileri ve güvensiz toplumsal yapı ortaya çıkarmıştır. Geçmiş kuşakların yıllar boyunca oluşturmuş olduğu toplumsal güven ortamı/gelenek modernleşme sürecinin rasyonel ve ikincil ilişkileri içerisinde yok olmuştur. Fukuyama’ya göre toplumsal bütünleşme ve ilişkiler güvene dayanır. Güven

⁷ Lloyd I. Rudolph-Susanne H. Rudolph, “The Place of Tradition in Modernization”, **Development Digest**, Vol:IX, No:1, January, 1971, s. 63.

⁸ Samuel P. Huntington-J. I.Dominguez, **Siyasal Gelişme**, Çev: Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Derneği, Ankara, 1985,s. 75.

ise toplumsal kültüre ve geleneksel ahlaka dayanır. Güven, bireylerin toplumda ortaklaşa paylaştıkları normlar ve ilkelere bağlı olarak Tanrı, adalet, sorumluluk gibi “değer”sel olabileceği gibi çalışma ilişkileri gibi dünyevî de olabilir. İşte tüm bu değersel dünya, o toplumun “sosyal sermaye”sidir ve tarihsel alışkanlıklar, gelenek veya din gibi kültürel mekanizmalar aracılığıyla yaratılır ve iletilir ki böylece bireyleri bağlayıcı bir kültürel ve “ahlakî uzlaşma” ortamı oluşsun, “organik dayanışma” gerçekleşsin. Devletin bu “kendiliğinden sosyalleşme ve bütünleşme” sürecine yaptığı müdahaleler toplumsal uzlaşma ve dayanışma atmosferini yok ettiği gibi sivil toplum tarafından tesis edilen kendiliğinden toplulukları da zayıflatır⁹. Modern kurumların geleneksel, toplumsal ve ahlakî kültür/sosyal sermaye ile güven ve uzlaşma içerisinde geliştiği toplumlar (Almanya, İngiltere, ABD, Japonya), bu değerleri yadsıyarak veya çatışarak modernleşen toplumlara (Fransa, İtalya, Çin, Rusya, Türkiye) oranla daha fazla sosyal mutluluk, toplumsal barış ve kendiliğinden bütünleşme imkanına sahip olmuşlardır¹⁰.

B. İDEOLOJİ VE ÜTOPYA ARASINDA DÖNÜŞÜM:

TÜRK MODERNLEŞMESİ

Modernleşme kuramlarında “gelişme” kavramı ortak bir anlam içerisinde kullanılmaktadır. Gelişme, bir toplumun sosyal, siyasal ve ekonomik olarak kendi iç dinamiklerinin doğurduğu “ilerleme” şeklinde ele alınır. İlerleme kavramı ise büyük bir “değişim”i, yeniden yapılanmayı/paradigmik dönüşümü anlatmak için kullanılır. Böylece modernleşme, gelişme süreci içerisinde bir ilerlemeyi ve ilerleme çizgisi içerisinde büyük bir değişimi anlatır. Fakat modern toplumlar için (Batı) öngörülen bu modernleşme anlayışı, modernleşen toplumlarda (Batı dışı modernleşme), *gelişmeden ilerleme veya ilerlemeden değişme* anlamına dönüşmektedir. Bu tür modernleşmeler, iç dinamiklerin (toplumsal değişim araçlarının/isteklerinin) gelişiminden kaynaklı değişim değil, dış dinamiklerin (toplum dışı veya toplum üstü) baskısından/isteğinden/müdahalesinden kaynaklı toplumsal gelişme olmadan toplumu değiştirme örnekleri ile doludur. Doğal olarak bu “değiştirim” sadece tarihsel değil aynı zamanda toplumsal, siyasal ve ekonomik bir sıçrama/atlama/kopmayı temsil etmektedir. Türk modernleşmesi de, Osmanlıdan itibaren bu tür bir modernleştirme projesinin adıdır. Türk modernleşmesi, bu bağlamda bir sürekliliğe sahiptir. Toplumsal ola-

⁹ Francis Fukuyama, **Güven**, Çev: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998, s. 37-38.

¹⁰ Francis Fukuyama, **Güven**, s. 117, 139.

rak her şeyin değiştirildiği, ama, toplum dışı/üstü hiçbir şeyin değiştirilmediği bir süreklilik.

Osmanlının gerilemesiyle birlikte bozulan kurumların başında ordu gelmekteydi. Ordunun düzeltilmesine yönelik modernleşme girişimleri yine en büyük tepkiyi ordudan gördü. Fakat Batı sistemini örnek alan askerî okullarının açılması ve bu okullarda yetişen subayların kendilerini devletin kurtarılmasına adanması yeni bir modernleştirici sınıf olarak ortaya çıkmalarına neden olmuştu. Harbiye, Mülkiye ve Askerî Tıbbiye okullarından yetişen bilgili bir kuşak Batıyı, Batıda geliştirilen müspet bilimle bir tutan bir anlayışa sahipti. Bu kuşak Batıyı aynı zamanda güçlü olmaya prim veren bir uygarlık olarak görüyordu. Batıcılığın güçlülükle bir sayılması eski değerlerin/geleneğin ancak millî gücü arttırdıkları oranda önemli oldukları kanısını yerleştirdi. Batıcılık ile güçlülüğün bir tutulmasında bizzat Batı akımlarının “seçkincilik” teorilerinin etkisi büyüktü. İttihat ve Terakki çizgisinde ve daha sonra Cumhuriyetçi kadroda Batının “güçlülük” ile bir tutulmasını görmek mümkündür. Bu çizginin Batı uygarlığı fikirlerini “kudret”/“güç”ün bir boyutu olarak toplumun şekillen(diril)mesinin bir yönü olarak görmüş olmaları “hâkim devlet” geleneğinin bir ürünüydü¹¹.

Türk modernleşme geleneğinin Osmanlı’dan devraldığı bazı modernleşme mirasları bize Türk modernleşmesinin sürekliliği yönünde bazı ipuçları verebilir. Bu mirasların en başında devletin modernleştirici misyonuna meşruiyet arayışı gelmektedir. Bu gelenek, Osmanlı için devletin bekası için anayasal düzenlemeler ve Sultanın iradesi iken, İttihatçılar için yine anayasal, ama bu kez halkın rızasının aranması şeklinde tezahür etmiştir. *Meşruiyet*, Cumhuriyetçiler için devletin korunması ve *modernleşmenin bizzat kendisi idi*. Modernleşmenin, aslında bir toplumsal dönüşüm ifade etmesine rağmen, Türk modernleşme süreci, toplumun devletçe sıkı sıkıya denetlenmesinin ve kontrol altında tutulmasının bir aracı olarak kullanılmıştır. Bu yüzden de devletin modernleşmeye bakış açısı daima modernleşmenin kendisine sunduğu toplumu düzenleme ve kontrol etme imkanı tanıdığı kadar olmuştur. Devlet; varlığı, birliği, bütünlüğü ve bekası ile modernleşme ilkeleri çatıştığında hiç şüphesiz tercihini birinciden yana kullanmıştır. İkinci bir miras ise, *bürokrasi*-nin/ordunun modernleştirici devlet geleneğinde aldığı etkin rolün sürekliliğidir. Devlete hizmetin hem ethos ve eidos’una ve yüzlerce yıldır siyasî kültürün içinde toplanmış değerlerin tatbikiyle görevlendirilen bürokratik bir ci-

---

¹¹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, Der: Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.17.

haza sahip¹² bu geleneğe, modernleşmenin de buna koşut olarak güçlü bir kurumsallaşmayı ve etkin bir devlet modernleştiriciliğini doğuracağı açıktır. Üçüncü bir miras ise, tüm modernleşme sürecine *toplumun katılımının yetersiz ve isteksiz olması*, modernleşme taleplerinin toplumdan değil devlet seçkinlerinden gelmiş olmasıdır. Önemli bir diğer miras ise, modernleşme geleneği içerisinde toplumun/ulusun birlik ve beraberliğini temsil eden onunla özdeşleşen, toplumun üzerinde mutlak bir güçle donatılmış güçlü ve merkezîleşmiş *devlet olgusunun modernleştirici misyonudur*. “Devlet için iyi olan herkes için iyidir” inancının beslediği bu misyon, *devleti modernleşmeyle beraber güçlendiren bir olgudur*. Bu gelenek içerisinde toplumun/ulusun ve devletin bütünlüğünü temsil eden lider en önemli modernleştirici aktördür. Onun iradesi, modernleşmenin yönünü ve şeklini belirler. Tüm bu modernleşme sürecinin üzerine kurulduğu toplumsal birlik anlayışında Mardin’in ifadesiyle “*yekpâre*” bir toplum özleminde¹³ de kırılma olmaması bir başka önemli mirasın ipuçlarını verir. Osmanlıdaki millet olgusu/Osmanlı milleti, Cumhuriyet sürecinde hiçbir kırılma göstermeksizin Türk milletine dönüşerek, ulusal birlik ve bütünlük içerisinde modernleşme sürdürülmüştür.

Bu tarihsel modernleşme miraslarından en önemli kırılma/kopuş modernleşmenin yönünün ve öznesinin değişmesidir. Cumhuriyete kadar devletin modernleşmesiyle sınırlı kalan sorunsal, yerini toplumun modernleş(tiril)mesine bırakır. Bu açıdan Cumhuriyet de, devlet içinde modernleşme mücadelesinin genel olarak kazanılması/bitirilmesi ve yeni/modern kurumların oluşturulmasından sonra, bu sorunsalın topluma ihraç edilmesi aşamasına geçişi simgeler. Bu yönüyle modernleşmeye toplum üzerinde mutlak egemen olma araçsallığı şeklinde bakan ve toplum içindeki her türlü çatışmanın meşruiyetini başından itibaren reddeden, toplumu soyut bir ulusallık dışında algılayamayan ve sadece kendi himayesinde bir toplumsallık düşünebilen Cumhuriyet, Osmanlı’daki patrimonyalizm geleneğini büyük bir sadakâtle sürdürmüştür¹⁴.

Türk modernleşmesini Osmanlı modernleşme geleneğinden farklılaştıran en önemli özellik ise, yöntem ve zaman algılamasında yatmaktadır. Osmanlıda “aciliyetin geç kalmışlığı” sendromu, Türk modernleşmesinde “geç kalmışlığın aciliyeti” sendromuna dönüşmüştür. Az zamanda çok iş yapmak ve bu işlerin tamamını bir kuşaklık zaman dilimine sıkıştırmak gerekliliği¹⁵ üze-

---

¹² Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, Der: M. Türköne-T. Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 177.

¹³ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 107.

¹⁴ Ahmet İnsel, **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, s. 20,55.

¹⁵ Everett E. Hagen, “İktisadi ve Siyasi Değişme ve Gelişme Üzerine”, Çev: Mehmet Selik, **İktisat Çevirileri**, AÜSBF. Yayınları, Ankara, 1964, s. 171.

rine kurulu yöntem ve zaman tasavvuru, Türk modernleşmesini dünü, bugünü ve yarını kapsayan bir toplumsal-siyasal dönüştürme projesine götürmüştür. Birincisinde, mekanın ve şartların gerektirdiği değişimin zamana uydurma sorununu, ikincisinde ise zamanı, mekana ve şartlara uydurma sorununu çözme çabası vardır. Birincisinde mekan ikincisinde zaman daralmakta ve şartlar mekanı ve zamanı değiştirmeye zorlamaktadır. Birincisinde, geniş mekanda (halklar) dar modernleşme, ikincisinde, dar mekanda (ulus) geniş modernleşme inancı gelişmiştir. Birincisinde, devlete rağmen aydınlar, ordu, dış şartlar tarafından halklara yönelik, ikincisinde halklara rağmen, devlet (ordu, aydınlar, önder, dış şartlar) tarafından, ulusa yönelik bir modernleştirme söz konusudur. Her iki anlayış da modernleşme yerine modernleştirme geleneğinden beslenmiş ve bu geleneğin retoriği ve programı uygulanmaya çalışılmıştır.

Modernleşme, Batı dışı toplumların kendilerine ait olmayan bir tarihi yaşamaya çalışma çabasıdır¹⁶. Türk modernleşmesinin ana unsurları olan Batılılaşma, kalkınma ve yeni bir kültür yaratma çabaları hep bu yeni tarih yaratma yönünde gelişmiştir. Modernleşme bu olgulara indirgenmiştir ve bu yönde yapılan devrimlerle toplumsal değişim öngörülmüştür. Başta da belirttiğimiz gibi Türk modernleşmesi bir tarih değiştirme çabası yanında, bir toplum değiştirme projesidir ve projenin uygulayıcısı hiç kırılma göstermeksizin modernleştirici devlet ve lider-asker-bürokrat kadrosudur.

Türk modernleşmesi, toplum değiştirme yönünde en büyük atılımı Cumhuriyet sürecinde göstermiştir. Yeni bir ulus yaratmanın tüm unsurları bu amaçla kullanılmıştır. Tarih, dil, mitoloji, ideoloji, din, kültür, hukuk, ekonomi, eğitim vb. unsurlar modernleştirici devletin elinde modernleşme araçları olarak kullanılmıştır. Kalkınmış bir ekonomi, tek tip eğitim, modernleştirici ideolojinin entelijansiyası, devlet otoritesini tesis eden hukuk, halkı bir bütün olarak mobilize eden tek-parti/lider ve tüm bu yapıtaşlarını aynı amaca yönlendiren ve kontrol altında tutan *resmî ideoloji*/Kemalizm, Türk modernleşmesinin temel dinamikleridir. Ahmad'ın bir "devrim mitolojisi" olarak ifadelendirdiği Kemalizm, Türk milliyetçiliği paralelinde halkçılık ilkesini kullanarak modernleştirici seçkinci sınıfın misyonunu halkın vekilleri sloganıyla meşrulaştırıyordu. *Halkçılık*, aynı zamanda sınıf çatışması ve sınıf mücadelesi gibi kavramları etkisizleştiriyor ve oluşum halindeki burjuvazinin amaçlarına hizmet ediyordu. Halkçılık; halkı farklı sınıflardan oluşmuş olarak değil, Türk halkının bireysel ve toplumsal hayatındaki iş bölümünün gereklerine göre çe-

---

¹⁶ Mümtaz'er Türköne; *Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi*, Ark Yayınları, Ankara, 1994, s. 60.

şitli mesleklere bölünmüş bir topluluk olarak ele alıyordu. Halkçılık ilkesi gereği devlet “yeniden bölüşümcü” bir toplumsal düzen tesis ediyordu. Bu ilke ile, modernleşme süreci sınıf çatışması yerine toplumsal düzen ve dayanışmayı güvence altına almak ve çıkarlar arasında uyum sağlamak üzere kurgulanıyordu. *Laiklik* ilkesi ile, din bir vicdan meselesi haline getiriliyor ve devletin kontrolünde bir din anlayışı yaygınlaştırılıyordu¹⁷. Laiklik, bir ideolojik anlam kayması olarak laisizme dönüşüyor ve pozitivistimin ürünü olarak dinsel alanın da devlet tarafından düzenlenmesine zemin teşkil ediyordu. Dinî alan üzerinde devletin bu düzenleyici rolü ve laikliğin bizzat kendisinin dine karşı alternatif olması sonucunu doğuruyordu. Bunun sonucunda; birinci bağlamda “resmî din”, ikinci bağlamda da “laikliğin dinselleşmesi” ortaya çıkıyordu¹⁸. *Devletçilik* ilkesi, devletin ekonomi başta olmak üzere her türlü alana müdahale imkanını devlete tanıyordu. Devlet, devletçilik ilkesi gereği elinde bulundurduğu ve müdahale edebileceği her türlü ekonomik gücü, imkanı ve serveti dağıtan/dağıtıcı kaynağı temsil ediyordu. Bu yönde ise devletin tercihi millî bir burjuvazi yaratmak yönünde oluyordu¹⁹. Modernleşirmeyi sağlayan ilkelere ve devrimlerin özünde devletçilik ilkesi yatar. Devletçilik ilkesi, toplumda her türlü dinamiğin devlet denetim ve gözetimi altında gerçekleştiği, her toplumsal gelişmenin devletin üstün çıkarları açısından değerlendirildiği, devlet dışı hiçbir toplumsal olgunun özerk meşruiyetinin tanınmadığı bütüncül bir siyasal dünyadır. Esas olan toplumun modernleşmesi değil, modernleşirken devletin toplum üzerindeki egemenliğinin korunması ve güçlenmesidir. Devletin modernleştirici misyonunun devamı kaygısının her türlü bireysel ve toplumsal kaygıdan üstün tutulduğu siyasal görüşün tekelinde tuttuğu modernleşme hedefi, zaman içinde toplumun sessiz tepkisini ifade ettiği itici bir görünüm kazanır²⁰. Toplum modernleşmeye karşı çıkmakla modernleşme eylemlerindeki yöntemlere karşı çıkmak arasında tıkanır ve bu tıkanıklık meşruiyet ve katılım krizlerine yol açar. Modernleşme geleneği ile devletçilik geleneğinin çatışması en önemli krizlerdendir. Modernleşme misyonu, devletçilik misyonunun üzerine oturduğu zemini kaydınca devlet yönünü modernleşmeyi durdurmaya çevirir. Modernleşmenin ürünü olarak, toplumun siyaseti yönlendirmesi ve bunun için örgütlenmesine karşı siyasete müdahaleler gündeme gelir. Özellikle askerî müdahaleler bu sorunun çözümü için modernleştirici devlet tarafından kullanılmıştır. Bu darbelerin ürünü olan kurumlar ara-

¹⁷ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 199, s. 91-95.

¹⁸ Mümtaz'er Türköne; *Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi*, s. 33-34.

¹⁹ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye III*, Çev: Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 135.

²⁰ Ahmet İnsel, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, s. 13-14.

çılığıyla (askerî anayasalar/askerin etkin konumu) da modernleşme krizleri süreklilik kazanır. Devletçilik, resmî ideoloji, lider ve tek-parti ile birleştiğinde ortaya bir parti diktatörlüğü ve kahraman/ "ebedî önder" mitosu çıkar. Türk siyasal kültüründe hakim olan "otoriteriyenlik nüvesi"nin mekanizmalarından biri olan "kahraman(lık)"²¹ ile toplum-tarih-devlet-kahraman birbiriyle özdeşleştirilir. Bu, aslında, çelişkili de olsa, modernleştirici devletin yıkmaya çalıştığı geleneksel meşruiyet kaynaklarının modern görünümlemler altında yeniden üretilmesinden başka bir şey değildir.

Türk modernleşmesine damgasını vuran en önemli unsur gelenekten tevâ-rüs eden devlet-toplum ilişkisinde önceliğin ve üstünlüğün devlete ait olması ilkesinin bu süreci belirleyiciliğidir. Modernleşme sürecinde böyle bir devlet algısı, yurttaşların nesnesi oldukları devlet tarafından modernleştirilmeleri gerekliliğine yol açmıştır. Yani, Osmanlıdaki teba sistemi ve patrimonyalizmin temel ilkeleri olan "tabiyet, sadakat ve itaat" ilkelerinden devamla bir modernleşme süreci gerçekleştirilmiştir. Devletin bir üst etkinlikler düzeyi olarak kabulü toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan bireylerin varlığını ve girişimlerini engellediği gibi devlet dışında bir organizmik bütünlük içerisinde bireysel rol ve siyasal katılımı da yok etmiştir. Modernleşme; üzerine kurulacağı birey, toplumsal, siyasal ve ekonomik örgütleri/sivil kurumları yok sayarak kurulmaya çalışılmıştır. Modernizmin iki temel sacayağı olan "rasyonelleşme" ve "özneleşme" koşullarından sadece rasyonelleşmeyi eksen alan bir modernleşme çabası, Türk modernleşmesinde, alternatif rasyonalitelere zemin hazırlayacak ve meşruluk kazandıracak bir özneleşmenin ortaya çıkmamasına neden olmuştur. Toplumunu teba olarak tutmaya devam etmenin arkasında böyle bir dinamik vardır. Tebanın da modernleştirilmesi, eğitilmesi, terbiyesi devletin görevidir²².

Devlet, Osmanlıdan hiçbir kopma göstermeksizin, devlet seçkinlerinin yönetimindedir. Modernleşmenin niçinliğini ve nasıllığını belirleyen tek güç de, yine bu seçkinler topluluğudur. Türk modernleşmesindeki temel modernleşme krizlerinin kaynağını da bu sorun oluşturmaktadır. Seçkinlerin temsil ettiği siyasî kültür, siyasal gelişme ve modernleşme, modernleştirici misyon ve yöntemlerden dolayı bir halk kültürü ve toplumsal modernleşmeye neden olmamıştır. Türk modernleşmesi, Mardin'in üzerinde yoğunlukla durduğu "büyük geleneği" temsil eden siyasî seçkinlerin halka ait "küçük gelenek" kültürünü siyasadan dışlama uğraşını temsil eder. Bu bağlamda, Türkiye'nin içine düştüğü modernleşme krizlerinin özünde de küçük geleneği oluşturan

---

²¹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 270.

²² Mücahit Bilici, "Öğretmen Cumhuriyette Mazbut Demokrasi", *Birikim*, İstanbul, 1998/115, s. 48.

öğelerin, daha fazla oranda büyük geleneğe nüfuz etme/etkileme çabası²³ ve büyük geleneğin bunu önleme müdahaleleri vardır. Bunun sonucunda da siyasal kültür ve toplumsal kültür arasında çok ciddi ikilikler oluşur. Modernleşme, siyasal kültür için toplumu düzenlemenin bir aracı iken, toplumsal kültür alanında bu durum devletin dayatma ve baskı aygıtı olarak algılanır. Bütünleşme, meşruiyet ve siyasal katılım krizlerinin kökeninde de yine bu ikircikli modernleşme anlayışı vardır. Türk modernleşmesi başlı başına bir devletleşme ve milletleşme sürecini ifade eder. Devlet milletle özdeşleştirilerek aradaki tüm ikincil birliktelikler (birey, sınıf, etnisite) yok edilir. Modernizmi salt bir devlet sistemi olarak Cumhuriyete indirgemek toplumu ortak bir çıkar/dava etrafında bütünleştirmek gereğinden kaynaklanmıştır. Bu nedenle modernizm/Cumhuriyet, bir milletin ortak/genel iradesinin ürünü olarak “kamusal topluluk” haline dönüştürülmüş milletin/cumhurun var olma nedenselliğine dönüşmüştür. Bu nedenselliğin yürütücüsü olan lider/parti/ideoloji de, bu bağlamda toplum üstü olarak kutsallaştırılarak meşrulaştırılır. Modernleştirmenin ideolojisi olarak milliyetçilik, toplumsal inşanın zorunluluğunu, tarihselliğini, kuruluş ve kurtuluş mitosunu yeniden tanımlayarak toplumu kuşatır. Millet; devlet ve lider özdeşliği içerisinde modern bir cemaat kültürüne; Cumhuriyet, bir tarihsel cemaat narsisizmine; demokrasi de, “millî irade” otoriteryenizmine doğru kayar²⁴.

Devletin, geleneksel olarak büyük bir rol oynadığı cumhuriyet modernleşmesinde devletçilik ilkesi, devletin modernleşmeyi kendi eliyle her alanda gerçekleştirme istekliliğinin ürünü olarak modernleşme krizlerinin derinleşmesine katkıda bulunmuştur. Ulus devlet ve ulusal egemenlik teorilerinin klasik yorumundan kaynaklı olarak devletçilik Türkiye’de “devletin sarsılmaz otoritesi aracılığıyla” toplumun, ekonominin ve siyasanın düzenlenmesini öngörmektedir. Devletçilik, bu çerçevede merkezî devlet otoritesi, toplumsal düzen ve disiplin temaları üzerine kurulu bir ideolojik anlam içerir. Bu ideolojinin hedeflediği toplumsal yapı güvenlik, huzur, istikrar, devletin ve milletin birliği ilkelerine dayanmaktadır. Klasik egemenlik kurgulamasındaki ulus devletin “güçlü devlet” ile örtüştürülmesi sonucu “muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak” ülküsü, ulusal egemenlik ve ulusal güvenlik vurgusuna paralel olarak güce yönelik bir arayışı ifade etmektedir. Türk modernleşmesinin amaçsal merkezinde “güçlü devlet” ilkesi vardır. “Güçlü devlet” teorisi doğal olarak da devletin güçlendirilmesi süreci Cumhuriyet Türkiye’sinin kuruluş ve gelişme aşamalarında son derece önemli bir ilke olmuştur. Heper’e göre,

---

²³ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 187.

²⁴ Tanıl Bora, “Cumhuriyet, Demokrasi ve Muhafazakar Türk Cumhuriyetçiliği”, **Birikim**, İstanbul, Kasım 1998/115, s. 24.

güçlü devlet düşüncesinin temelinde iki ana boyut vardır. Birinci boyut; devletin, toplum üzerindeki denetimini uygulayabilmesi, kolluk güçlerinin daha etkin duruma getirilmesi istekliliğidir. Devletin, bu açıdan ayırıcı temel niteliği, fiziksel bir güce sahip olması ve bu gücü etkili bir şekilde kullanabilmesidir. İkinci boyut ise, “fiziksel güç” olgusunun da ötesinde bir “kavramlaştırma”nın hedeflenmesidir. Bu boyutuyla devlet, metafizik bir nesnedir. Heper, bu anlayışın kaynağının Hegel’in; toplum üzerinde devletin mutlak egemenliğinin, kamu yararının/genel çıkarın devletin kontrolünde olması ve bunun düzenlemesi için mutlak ve evrensel sınıf olan kamu bürokrasinin devleti temsil etmesinin gerektiği düşüncesinin olduğunu vurgular²⁵.

Türk modernleşmesinin tarihsel bir kopuş olma iddiası modernleştirici devlet ideolojisinin kendi hegemonyasını kurmak için gereksinim duyduğu bir tarihselleştirme kurgusudur. Böylece kendini daha önce yaşanan tartışmaların dışında ve üzerinde tanımlamaya kalkışır. Çelişkisiz, reçetesi olan ve bütün problemleri strateji ve taktikler içerisinde çözmeye kalkışan bu anlayışın varlığını kendinden menkul değerler ve doğrular üzerine bina etmesi; kendisinin gelenek olma/yaratma durumundan tamamen farklı bir yerde tanımlanmasına yol açar. Böylece Türk modernleşme süreci/ideolojisi “modernliğin düşünümsel ve helezonik ilerleme”sini yok saymış ve donuk bir modernliğin ortamını hazırlamıştır. Bu da, dünü, bugünü ve geleceği adeta soğuran sonsuz ve homojen bir zaman tasavvuru içerisinde geçmişle hesaplaşmadan, geleceği düzenlemeden bir modernleşme sürecini imkansız kılmıştır²⁶.

Türk modernleşmesinin bu gereksinimini, devrimi temsil eden bir ideoloji olarak Kemalizm, evrimi temsil eden bir ütopya olarak modernleşme amacı gidirmiştir. Bu ideoloji, siyasal iktidarca belirlenen ilerleme, muasır medeniyet, iyi ve refah içinde adil bir toplum yaratma amaçlarına meşruiyet kazandırarak daha iyi bir gelecek ve mevcut siyasal ve toplumsal yapıya süreklilik kazandırmak için statükoyu koruyucu ve sürdürücü bir rol oynamaktadır. Bu rol, zamanla insanlar daha iyiye gidecek, medeniyet seviyesi yükselecek, modern bir toplumsal düzen kurulacak, toplumu ilerletecek daha etkin araçlar bulunacak iddiaları ile siyasal iktidarı elinde bulunduran güçlerin siyasa ve toplum içindeki ayrıcalıklı yerini pekiştiren bir roldür. Bu, geleceğin iyiliği ihtimaliyle bugüne meşruiyet kazandıran bir durumdur. Bu rol ile birlikte siyasal iktidarın meşruiyeti sağlanmakla birlikte siyasal iktidarın toplumu ilerlet-

²⁵ Metin Heper, “Atatürk’te Devlet Düşüncesi”, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Der: E. Kalaycıoğlu-A.Y. Sarıbay, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s. 223-224.

²⁶ Ahmet Bekmen-Kerem Ünüvar, “75 Yıllık Şimdiki Zaman”, **Birikim**, İstanbul, Kasım 1998/115, s. 107-109.

mek, modernleştirmek ve mutlu kılmak için daha da güçlenerek siyasal, toplumsal ve ekonomik alanlardaki egemenlik ve müdahale imkanı arttırılmaktadır. Bu rol, topluma devletin belirlediği alanlar dışında hareket hakkı ve imkanı tanımadığı için modernleşme krizlerinin aşılması en zor yönünü içermektedir. Özellikle, Batı ve Batılı değerlerle ciddi özdeşim kurma ilişkilerinde devletin/resmî ideolojinin bu yönü, Batılılaşmak istekliliğinin önüne geçmektedir. Bu durum daha önce ayırımı özellikle vurguladığımız “ideoloji”nin “ütopya”yı yok etmesidir. Türk modernleşmesi, resmî ideolojinin bu ikircikli yapısı içerisinde toplumu düzenlemek ve kontrol etmek ideolojisi ile Batılılaşmak ütopyası arasında ciddi krizler yaşamaktadır.

Türk modernleşmesinin en büyük aktörü modernleştirici lider/kahraman/karizma özelliklerinin tümünü üzerinde barındıran Atatürk'tür. Türk modernleşmesini iyi analiz edebilmemiz için Atatürk'ün modernleşmeye bakışı bağlamında devlet, millet, eğitim, bütünleşme, ordu ve demokrasi konularına yaklaşımını kısaca gözden geçirmemiz gerekir. Çünkü bu okumalarda günümüzde de devam eden Ulus devlet tartışması, Kürt sorunu, otoriter devlet geleneği, insan hakları ve demokratikleşme sorunu, AB'ye katılım süreci, YÖK, asker- sivil ilişkileri, eğitim alanlarındaki problemler, kamusal alan tartışmaları, siyasal partilerle halk ilişkileri, aydın sorunsalı, düşünce ve ifade özgürlüğü, siyasal katılım ve bütünleşme krizleri, laiklik ve Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan gerilimleri de besleyen Türk modernleşmesinin temel felsefesini, yöntemini ve örnekliğini görebiliriz. Türk modernleşme geleneğine damgasını vuran bu paradigma/rasyonalite/lider anlaşılardan bu krizleri anlamamız ve çözümlenmemiz de oldukça zordur²⁷.

C. POZİTİVİZM VE JAKOBENİZM ARASINDA DEVRİMCİ: ATATÜRK

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Osmanlı 'intelligentsiası'nın içerisinde çıkıp ordu ve bürokrasi alanlarında güçlü bir birikimi temsil eden modernleşme önderlerinin en belirgin ortak özelliği Avrupa geleneği içinde eğitim görmeleri, hem liberal hem de sosyalist teorilerle tanışmış olmaları ve o teoriler içerisinde kendi toplumlarının sorunlarına uygulanabilecekleri yeni bir düşünce üretmiş olmalarıdır. Macpherson'un ifade ettiği gibi; onların teorileri Batı liberal demokrasilerinki gibi bireyci değildir. Liberal devletin filizlendiği toprak olan rekabetçi piyasa ve bireyci toplum onlar için doğal değildi. Onların geleneksel kültürleri rekabete uyum göstermemiştir. Onlara göre, bir top-

---

²⁷ Daha geniş bilgi ve analizler için Bkz: Halis Çetin, **Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri**, Siyasal Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003.

luluk içinde eşitlik, bireysel özgürlükten daha değerlidir. Siyasal rekabet anlayışı da onlar için, tıpkı ekonomik rekabet gibi doğal bir şey olmadığından, rekabetçi bir partiler sistemine de inanmadılar. Onlara göre ülkelerinde rekabeti gerektirecek sınıf, din, etnisite vb. gibi unsurlar zaten yoktu. Onlar için her şeyden önemli olan şey modernleşmek ve modernleşmeyi sağlayacak siyasal önderlikti. Bu yüzden, tek parti ve tek önder düşüncesi öne çıkmış ve buna bağlı olarak da muhalefet, hainlikle bir tutulmuştur. Yeni kurulan ulus, çalışmak zorundadır, kavga etmek değil. Onların modernleşme anlayışı, yalnızca genel iradenin bütünü temsil eden bir tek partinin ve önderin öncülüğünde ilerlemektir²⁸. Bunun için de gerekli olan iki şeye ihtiyaçları vardı: ideoloji ve ütopya. Ütopyalarını zaten tarih, ilerlemek ve muasır medeniyet olarak zorunlu kılmıştı. İdeolojinin ilkeleri ise, bu ütopyaya ulaşmak için halkı hızlı ve zorla modern dünyaya dahil etmek ve siyasal bir ulusal kimliğe tüm halkı bağlı ve bağımlı hissettirmek idi. İdeolojiyi yaratma ve geliştirme durumunda olanlar da siyasal seçkinler olmalıydı. Çoğulculuğa karşı olan bu ideolojinin pratik temeli, devletin birleşmiş bir bütün olarak yönetime ve birleşmiş bir bütün olarak halkın desteğine ihtiyaç duyduğu Rousseau'cu genel irade anlayışı idi. Bu yüzden, bu ideolojiler modernleşme devrimleri için gerekli olan ulusçuluğu beslemekte ve kendisi de bu ulusçuluk tarafından beslenmektedir. Ve bu ideoloji, öncelikle modernleşme ütopyasını ve ona önderlik eden liderlerin konumlarını ve otoritelerini meşrulaştırıcı ve destekleyici bir işlev görmektedir. Önderler de, bu ideolojiyi güçlendirmek için devlet ve partinin tüm kaynak ve imkanlarını kullanırlar²⁹.

Tıpkı kendisinden önceki modernleşme önderleri gibi, Atatürk'ün de modernleşme anlayışını etkileyen düşünürlerin başında Machiavelli ve Rousseau gelmektedir. Gerek devlet, gerek toplum, gerekse bireye bakış açısı bu düşünürlerden oldukça etkilenmiştir. Rousseau'nun bütün eserlerini çok dikkatlice okuduğu bilinen Atatürk; genel irade, egemenlik, egemen/lider vb. konularda tamamen onunla örtüşmektedir. Atatürk modernleşmeye/Cumhuriyete bakış açısı ve uygulanacak yöntem açısından da Fransız devriminden oldukça etkilenmiştir. Bir demecinde (8 Mart 1928'de yabancı bir gazeteciye demeci); "*Türk cumhuriyeti kendisine has vasf-ı mümeyyizle inkişaf etmekle birlikte Fransa ihtilalinin açtığı yolu takip etmiştir*" demektedir. Bu bağlamda Atatürk'ün konuşmalarında ve yazılarında kolayca görüleceği gibi, Aydınlanma düşünürlerinin ortak paydasını oluşturan ilerlemecilik, Akıl'a güven, laiklik, bilim, uygarlık

²⁸ Crawford B. Macpherson, **Demokrasinin Gerçek Dünyası**, Çev: Levent Köker, Birey-Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s. 35-37.

²⁹ Crawford B. Macpherson, **Demokrasinin Gerçek Dünyası**, s. 106-107.

önemli bir rol oynar. Halk (=millet) iradesi, kuvvetler birliği, genel iradenin egemenliği, ulusçuluk kavramları ile sivil din oluşturmaya yönelik uygulamaları ise Rousseau'ya bağlanabilir³⁰. Gerçekten de onun bireyselliğin kolektif olan içinde eritilmesini savunması, birey üzerinde genel iradeye sınırsız yetki vermesi, insanların özgürlüğe zorlanmasını öngörmesi modernleştirici devlet geleneklerinin ortak özelliği olarak Rousseau'cu bir çizgiyi gösterir.

Atatürk'ün hem teorik hem de pratik olarak etkilendiği bir başka kaynak Almanya'dır. M. Kemal kültürel ve askerî eğitimini Alman hocalardan almışlardır. Cumhuriyetçi Kadro'nun asker kökenli üyeleri Alman askerî uzmanlar ve hocaları aracılığıyla bu okullarda Clausewitz, Molke ve Goltz'un başlıca temsilcileri olduğu Alman savaş öğretisini, Realpolitik felsefesini, askerî gücün önemini ve ulusçulukla sosyal Darwinizmin sentezini öğrenmişlerdi. Goltz'un onun üzerinde çok büyük bir etkisi vardır ki Atatürk'ün onunla fi-kirsel ve fizikî tanışıklığı vardır. Goltz, ömrü boyunca heyecanlı ve ateşli bir biçimde Spartan bir yaşam tarzını savunmuştur. Atatürk'ün yaşadığı savaşlar ve diplomasi tecrübesi realpolitığe, kuvvetin önemine ve sosyal Darwinizme olan inançlarını pekiştirmiştir. Tüm bunlar onun iç ve dış politikaya bir asker gözüyle bakmasına yol açmıştır. Bu bakış açısı ona, vatandaşı devlete karşı koruma kaygısından çok devleti yabancı unsurlara karşı koruma kaygısı (iç ve dış düşmanlara karşı) politikalarına yön vermiştir³¹. Böylece, Atatürk'ün kişiliğinde modernleşme geleneği açısından Rousseau'cu devlet/toplum/birey teorisi, Machiavelli'ci yöntem ve Alman askerî/savaş bakış açısı/hayat felsefesi bir araya gelerek Türk modernleşme geleneğine damgasını vuran modernleştirici devlet ve devrimci liderlik ortaya çıkmaktadır.

1. MODERNLEŞTİRİCİ DEVLET ve DEVRİMCİ LİDERLİK

a. Ulus-Devlet veya Devletin/Liderin Ulusu

Atatürk'te modernleşme öncelikle bir ulus-devlet inşası ve onun öncesinde bir ulus yaratma uğraşı ve onun da öncesinde egemen bir devlet kurma anlayışına dayanır. Ulus devletin temel öğeleri sayılabilecek egemenlik ve bağımsızlık, Atatürk'ün devlet anlayışında temel bir yer tutmaktadır. Ancak Atatürk, öncelikle "devlet, muayyen bir arazide yerleşmiş ve kendine has bir kuvvete sahip olan efradın heyeti mecmuasından ibaret bir mevcudiyettir"³². şeklindeki klasik devlet tanımından yola çıkarak bu tanımda yer alan ege-

³⁰ Hasan Ünder, "Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhu", **Birikim**, İstanbul, Kasım 1998/115, s.66.

³¹ Hasan Ünder, "Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhu", a.g.m., s.67.

³² Ayşe Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969, s.387.

menlik anlayışına aşırı vurgu yaparak mutlak, bölünmez, bir ve bütün bir devlet anlayışına kaymaktadır. Bu anlayışın temelinde yatan unsur ise, Türkiye modernleşme sürecinde devletin kuruluşunun bir kurtuluş üzerine kurulması, bu kurtuluşun bir önderin kimliğiyle örtüştürülmesi ve sonuçta bir ulusu/ulusallığı yaratan olgunun devlet ve önder olmasıdır. Ulusun varlığı bu iki varlığın ürünüdür. Ulusu yaratan devlet ve önderdir. Devlete ve lidere varlığını ve meşruluğunu kazandıran, onu yaratan ulus olmadığı için bir ulusal devletten veya bir ulusal liderden bahsetmek tarihsel olarak da zordur. Devlet ve liderin meşruiyeti kendinden kaynaklıdır. Bu yüzden de bu meşruiyet ilişkilerinin ortaya çıkardığı durum için ulus-devletten ziyade “devletin/liderin ulusu” tanımlaması uygun düşmektedir³³. Atatürk’ün görüşlerine de bu açıdan yani bir liderin ulus yaratması ve o ulusu modernleşirmesi bağlamında bakılmalıdır.

Modern devleti klasik anlamıyla bir, bütün, mutlak egemen devlet olarak okuyan Atatürk, modern devleti kendisini üreten meşruiyet kaynaklığını toplumdaki almaya yerine bu mutlak egemenlikten almaya üzerine kurgulamıştır. Toplumdan ayrılaşmış meşruiyet kaynaklığı, toplumdan farklılaşmış bürokrasi, hukuksal düzeni, ekonomik olarak toplumu düzenlemesi, kendine özgü değerler sistemi ve ideolojiyi yaygınlaştırmak istemesi onun modern devletin topluma mutlak egemen olmaya, aşırı kurumsallaşmaya, toplumu kontrol etmeye ve kısaca tüm toplumsal alanı kapsamaya çalışma eğilimi içinde olduğunu gösterir. Bu yüzden Atatürk’ün söyleminde klasik egemenlik teorilerinin tüm unsurlarını görmek mümkündür.

Klasik egemenlik anlayışından kaynaklı olarak Atatürk’te ulusal egemenlik ve ulusal bağımsızlık kavramları kendi içinde ulus ve halk arasında bir ayrıma dayandırılmaktadır. Ulus ile halk ayrımı aynı zamanda cumhuriyet ve demokrasi arasındaki çatışmanın da ipuçlarını göstermektedir. Bu ayrım Kemalist devlet ideolojisinin şekillenmesinde önemli yer tutmaktadır. Cumhuriyet, öncenin monarşik geleneksel yapısından bir kopuşu ifaden eden, egemenliğin bir ailenin değil milletin hakkı olduğunu savunan bir yönetim anlayışıdır. Cumhuriyet, bu anlamdan daha aşkın bir şekilde, modernleşmenin bizzat kendisini de ifade etmektedir. Cumhuriyet, modernleşmiş devletin ve modernleştirici misyonunun adıdır. Bu yüzden Cumhuriyet kavramı, oldukça kapsamlı bir anlam ifade etmektedir ki devlet, rejim, devrimler, lider, parti bu kavramda mündemiçtir. Kısaca bu kavram modernleşme sürecinde devrimlerle kurulan siyasal ve toplumsal düzeni, rejimi bir bütün olarak ifade et-

---

³³ Ahmet İnel, *Türkiye Toplumunun Bunalımı*, a.g.e., s.50.

mektedir. Doğal olarak da cumhuriyet hem devlet şekli hem de Atatürk döneminde kurulan siyasal ve toplumsal düzenin evreleridir. Bu düzenin temelinde Atatürk'te ifadesini bulan ve onun onayladığı amaçlar, değerler, ilgiler, düşünceler, bakış açısı, kısaca Kemalizm bulunmaktadır³⁴.

(D)evleti teşkil eden milletin sinesinde icrai nüfuz eden kuvvet, ferden hiç kimse tarafından verilmiş değildir. O, bir siyasî nüfuzdur ki, devlet mefhumunda bizatihi mevcuttur ve devlet onu halk üzerinde tatbik etmek ve milleti haricen ve onu diğer milletlere karşı müdafaa eylemek selahiyetine malikdir. Bu siyasî nüfuz ve kudrete 'İrade veya Hakimiyet' denir.³⁵

Atatürk'ün bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi halk, devletin siyasî nüfuzunun üzerinde tatbik edildiği bir yönetim aracı iken millet, devleti teşkil eden ve devletle özdeşleşen bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle halktan ayrıştırılmış millet müdafaa devletinin asli görevi olarak kabul edilmektedir. Millet soyut, homojen, bir bütünlüğü ifade ederken halk siyaseti yönetebilecek ve siyasal kararlara aktif katılımında bulunabilecek bir somut, yaşayan, atomist, heterojen bir parçalanmışlığı temsil eder. Millet egemenliğine yapılan vurgu halk katılımını içermemektedir; aksine millet egemenliği üniter devletin bir gereği olarak düşünülmektedir. Egemenliğin bölünmezliği, devredilemezliği ve parçalanamazlığı, hatta kuvvetler birliği, modernleştirici devlet rejimine zemin hazırlamaktadır. Kemalizm'deki yoğun bağımsızlık ve egemenlik vurgusu, saltanat karşıtı bir içerik taşımasına rağmen kuvvetler birliği halkın ve bireyin özgürlüğünü dışlayan bir yaklaşımla modernleştirici devlet, modernleştirici tek parti ve modernleştirici tek lider anlayışıyla sonuçlanmaktadır.

Hakimiyet, fertlerin iradeleri fevkinde, fertlerin teşkil ettikleri milletin müşterek şahsiyetine raci, umumi maşeri iradedir. Binaenaleyh hakimiyet birdir, cüzitlere ayrılamaz ve hakimiyetin ifade ettiği maşeri irade onun sahibi olan müşterek şahsiyet, millet tarafından hiçbir vakit başkasına devir ve ferağ edilemez.

(...)

Bizim telakkimize göre; siyasî kuvvet, millî irade ve hakimiyet, milletin vahdet halinde müşterek şahsiyetine aittir, birdir. Taksim ve tefrik ve ferağ olunamaz. Millette olduğu gibi, onun mümessili olan tek mecliste mütemerkizdir. Yani taksimi kuvva nazariyesi bizim için esas değildir...³⁶

Bu bütünlük içerisinde modern devletin en önemli ilkelerinden birisi olan kuvvetler ayrılığı bir "acziyet" şeklinde tanımlanmakta ve güçlü bir devlet için kuvvetler birliğinin gerekliliği savunulmaktadır.

³⁴ Hasan Ünder, "Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhu", a.g.m., s.61-62..

³⁵ Ayşe Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., s.389.

³⁶ Ayşe Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., s.419-421.

Taksim-i kuvva esaslı birşey değildir. Taksim-i kuvva esasını vaz'etmiş olan insanlar dahi esasen vahdet-i kuvvaya kanidirler. Fakat vahdet-i kuvvayı teminden aciz oldukları için eşkal-i mevcudeyi esas ittihaz ederek, müstebitlerle mazlum milletlerin yaptıkları pazarlık neticesinde ortaya atılmış bir nazariyedir. Hakikat halde vahdet-i kuvva vardır ve bu kuvvetin menba-ı aslîsi millettir. Binaenaleyh bunun sahibi aslîsi de millettir.³⁷

Kuvvetler ayrımının cumhuriyet kavramının temelini oluşturduğu ve esas olarak yasama, yürütme ve yargının tek elde toplanmasını ve keyfî yönetimi engelleme amacı dikkate alınacak olursa, Türkiye Cumhuriyeti modernleşmesi örneğinde böyle bir amaç taşınmadığı, tam aksine yürütmenin doğal olarak liderin mutlak üstünlüğüne dayanak olarak kullanıldığı görülecektir.

Bugünkü hükümetimiz, teşkilatı devletimiz doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir teşkilatı devlet ve hükümettir ki, onun ismi Cumhuriyettir. Artık hükümet ile millet arasında mazideki ayrılık kalmamıştır. Hükümet millettir ve millet hükümettir...³⁸

b. Egemen Devlet İdeolojisi ve Pozitivist Devrimci Dönüşüm

Modernleştirici devletin mutlak egemen devlet olma gerekliliği Cumhuriyete, Cumhuriyet de kuvvetler birliğine, hatta yürütmenin üstünlüğüyle özdeşleştirilmesine, toplumun, hükümetin sarsılmaz otoritesi aracılığıyla düzenlenmesine indirgenmektedir. Bu çerçevede, merkezî devlet otoritesi, toplumsal düzen ve disiplin, modernleştirici devlet ideolojisinin ana temalarını oluşturmaktadır.

Vaziyetimizi kuvvet ve ümit veren hareketli bir gidiş haline koymak için işlerimize vereceğimiz şekil ve tarz çok umum olarak şöyle hülasa olunabilir:

Bütün inkılap neticelerini, her sınıftan halkın tam emniyetini ve millî nizam ve inzibatı dahilî ve adlî teşkilat ve kanunları ile koruyan ve hiçbir hadise veya tesir önünde sarsılmayan bir hükümet otoritesi kurmak ve işletmek işlerimizin temelidir.

Cumhuriyeti ve onun bütün inkılap neticelerini herkese hürmetle tanıttak bir koruma kanunu lazımdır.³⁹

Bu ideolojinin hedeflediği modernleşme süreci güvenlik, huzur, istikrar, devletin ve milletin birliği ilkelerine dayanmaktadır.

³⁷ Arı İnan, **Gazi M. K. Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmir Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982, s.74.

³⁸ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1952, s.533.

³⁹ **Atatürkçülük I**, "M. K. Atatürk'ün 1931 Yılında Anadolu Seyahati Notları", MEB Yayınları, Ankara, 1997, s.140.

Hükümetin hikmeti vücudu, memleketin asayişini, milletin huzur ve rahatını temin eylemektir. Bütün memlekette müstekar bir asayişin (güvenlik) füyüzanı hükümran olmalıdır. Memleketin herhangi bir köşesinde halkın emniyetini, devletin vahdet ve asayişini ihlale tesaddi edenler devletin bütün kuvvetlerini karşılarında bulmalıdırlar.⁴⁰

Bu çerçevede Atatürk, Machiavelli'in aslan tilki metaforuna benzer bir şekilde, "ileri hükümetçiliğin şiarı, halkı, kudretine olduğu kadar şefkatine de samimiyetle inandırabilmesidir. Büyük, küçük bütün Cumhuriyet memurlarında bu zihniyetin en geniş ölçüde inkişafına önem vermek, çok yerinde olur..."⁴¹ görüşüyle vatandaşın her durumda itaatini sağlanmasını amaçlayan bir rejim öngörmektedir.

Atatürk, devlet teorisinin merkezine "güçlü devlet" ilkesini oturtmuştur. "Güçlü devlet" teorisi doğal olarak da devletin güçlendirilmesi süreci Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş ve gelişme aşamalarında Atatürk için son derece önemli bir ilke olmuştur. Atatürk'ün tüm argümanlarının kaynağı bu ilkedir. Heper'e göre güçlü devlet düşüncesinin temelinde iki ana boyut vardır. Birinci boyut; devletin toplum üzerindeki denetimini uygulayabilmesi, kolluk güçlerinin daha etkin duruma getirilmesi istekliliğidir. Devletin bu açıdan ayırıcı temel niteliği, fiziksel bir güce sahip olması ve bu gücü etkili bir şekilde kullanabilmesidir. İkinci boyut ise, "fiziksel güç" olgusunun da ötesinde bir "kavramlaştırma"nın hedeflenmesidir. Bu boyutuyla devlet, metafizik bir nesnedir. Heper, bu anlayışın kaynağının Hegel'in; toplum üzerinde devletin mutlak egemenliğinin, kamu yararının/genel çıkarının devletin kontrolünde olması ve bunun düzenlenmesi için mutlak ve evrensel sınıf olan kamu bürokrasinin devleti temsil etmesinin gerektiği düşüncesinin olduğunu vurgular⁴². Bu bağlamda Atatürk'e göre "güçlü devlet" olmak, modernleşmek; modernleşmek, "muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak" tır. Bu ülkünün öncelikli amacı, ulusal bağımsızlık ve egemenlikle paralel olarak, güçlü devlet, mücadele ve güç sahasında, uluslararası mücadele alanında devlete kazandıracığı var olma ve güçlü olma faydasıdır. Modernleştirici devletin güçlü olmasının şartı "muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak"tır.

Millet, beynelmilel umumi mücadele sahasında sebebi hayat ve sebebi kuvvet olacak ilim ve vasıtanın ancak muasır medeniyette bulunabileceğini bir hakikati sabite olarak umde ittihaz eylemiştir.⁴³

⁴⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara, 1952, s.307.

⁴¹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt I, a.g.e., s.378.

⁴² Metin Heper, "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", agm., s.223-224.

⁴³ Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M.E. Bakanlarının Milli Eğitimle ilgili Söylev ve Demeçleri, MEB yayınları, Ankara, s.28.

Modernleşmenin, devletin varlığı ve güvenliğinin temel amacı olarak algılanması devlet dışındaki tüm değer ve olguların bu amacın aracına dönüştürülmesi ile sonuçlanmıştır. Bu dönüşüm süreci içerisinde devlet etkin, belirleyici ve düzenleyicidir; halk ise edilgin, belirlenen ve düzenlenendir. Atatürk'ün özne-nesne ilişkisi şeklinde özetlenebilecek bu pozitivist yaklaşımı inkılap olarak nitelenen değişimlerde hem içerik hem de yöntem olarak kendini göstermiştir. Modernleştiricilik misyonu bağlamında toplumun dönüştürülmesi devlete geçici değil sürekli bir misyon yüklemektedir. Doğal olarak da devlet, değişim ya da statükoyu korumak (inkılapçılık) için sürekli toplum mühendisliğine başvurmaktadır.

Devlet, asayiş temin etmek için, memleketi müdafaaya eylemek için, sıhhati yerinde, gürbüz ve anlayışları, millî hisleri, vatan muhabbetleri yüksek vatandaşlar ister.

Devlet, dahilde ve hariçte millet işlerini gördürecek, yüksek kabiliyetli vatandaşlara muhtaçtır.

Devlet bütün vatandaşların, devletin kanunlarını anlayıp onlara riayet lüzumunu takdir etmelerini, memleketin asayiş ve müdafaası için ehemmiyetli görür.

(...)

Bu sebeptendir ki, vatandaşların tahsili, terbiyesi, sıhhati ile alakadar olmak mecburiyetindedir.

Devlet, memleketin asayiş ve müdafaası için, yollarla, demiryollarıyla, limanlarla, deniz vasıtalarıyla, telgrafla, telefonla, memleketin hayvanlarıyla, her türlü nakliye vasıtalarıyla, milletin umumi servetiyle yakından alakadardır. Memleket idaresinde ve müdafaasında, bu saydıklarımız toptan, tüfekten, her nevi silahtan daha mühimdir.⁴⁴

Atatürk'ün pozitivism anlayışı, öncülleri Jön Türkler ve İttihat ve Terakki hareketlerinden hiçbir kopma göstermeksizin devam etmektedir. Çünkü pozitivism, insanların dışında var olan ve bilimsel bilgi ve tecrübe ile bilinecek bir "nesnel gerçekler" alanının varlığını kabul etmesi ve bu alanı (toplumsal dinamikleri ve toplum yönetimini) "en iyi bilenler" olarak önder ve intelligentsia'nın egemen sınıf olarak toplumu yönetmelerini öngörmesi Atatürk'ün de vazgeçemeyeceği bir özelliktir. Modern bir siyasal ve toplumsal sistem oluşturma çabası aynı zamanda dinin ve geleneğin yerine yeni değerler ve ilkeler bütünü temsil edecek düşünce sistemini ikame etmektir. Modernizmin buna bulduğu cevap ise doğrusal ilişkiler dünyası,

---

⁴⁴ Ayşe Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., s.435-436.

deterministik yasaları ile pozitivistdir. Doğa yasalarıyla doğanın düzenlenmesi ve kontrol edilmesi gibi, bilim aracılığıyla da toplumsal örgütlenmelerin ve bireysel davranışların en faydalı şekilde düzenlenebileceğine ve kontrol edilebileceğine inanan pozitivist anlayış gereği Atatürk; bilimi, toplumu şekillendirmekte, sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkilerde ve bireylerin hayatının düzenlenmesinde (davranış kuralları konmasında) yol gösterici ve egemen kılmak istemiştir. Atatürk'te bilimin rehberliği, milleti ve devleti güçlü kılmanın bir aracı olarak ele alınmaktadır. Bilim aracılığıyla, madde üzerinde egemenlik tesis ederek milleti daha güçlü bir duruma getirme istekliliği onun pozitivist düşünceye olan bağlılığını arttırmıştır. Atatürk'ün pozitivist düşünce ışığında yol aldığı en önemli kanıtı, onun "laik" tutumudur. O, pozitif düşünce gereği, toplumsal ilişkilerin Tanrısal bir düzenlemeye tabi olmayacağını ve dinin toplumu ve siyaseti düzenlememesi gerektiğini savunarak laikliği din yerine ikâme etmek ve laik ahlakı toplumsal ve siyasal ilişkileri kapsayacak kalıcı bir güç haline dönüştürmek için uğraşmıştır⁴⁵.

Atatürk'ün bu pozitivist dönüşüme olan inancı, modernleşmiş toplumlarda (liberal demokratik toplumların) devletin bireyin hizmetindeki bir araç olarak tanımlanması ve devletin vatandaşların taleplerine göre sınırlandırılması ilkesini yadsımaktadır. Bunun aksine, vatandaşın devleti ilkesi yerine Hobbes'ta gördüğümüz persona civitatis/devletin vatandaşı anlayışı egemen bir argüman olarak kullanılmıştır. Bunun sonucunda devlet halkı istediği amaca, istediği şekilde götürme misyonunu yüklenmiş ve kendi ideolojisine uygun vatandaş yaratma projesini uygulamaya koymuştur. Devlet eliyle gerçekleştirilen toplumsal dönüşüm projelerinin tek kişinin belirlemiş olduğu amaç ve yöntemler doğrultusunda uygulanması modernleştirme süresince hakim anlayış olmuştur.

İnkılap mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir.

Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktadır.

Devlet hayatında inkılap, içtimai vaziyetimize de dahildir.

(...)

Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkalile medeni bir heyeti içtimaiye haline isal etmektir.

---

⁴⁵ Şerif Mardin, "Atatürk ve Pozitif Düşünce", *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, Türk Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, 1981, s.57-66.

İnkılabımızın umdeı asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemeyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir, şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran, uyuşturan, bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Her halde zihniyetlerde mevcut hurafeler kamilen tardolunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkansızdır.

Türkiye'yi derece derece mi ilerletmeli, ani olarak mı? İki sistem var, biri malum büyük Fransız ihtilalindeki tarz; Rejimler değişecek, ihtilallere karşı mukabil ihtilaller yapılacak. Sağ solu tepeler, sol sağı süpürürken bir de bakılacak ki bir buçuk asırlık zaman geçmiş. Bu milletin damarlarında o kadar bol kan ve önünde o kadar geniş zaman var mı?

Biz, büyük bir inkılap yaptık. Memleketi bir çağdan alıp yeni bir çağa götürdük. Birçok müesseseleri yıktık. Bunların binlerce taraftarı vardır. Fırsat beklediklerini unutmamak lazım. En ileri demokrasilerde bile rejimi korumak için, sert tedbirlere müracaat edilmiştir. Bize gelince, inkılabı koruyacak tedbirlere daha çok muhtacız.⁴⁶

Fertler mütefekkir olmadıkça kitleler istenilen istikamete, herkes tarafından iyi veya fena istikametlere sevk olunabilirler... Şüphe yok ki, her işin başlangıcında aşağıdan yukarıya olmaktan ziyade yukarıdan aşağıya doğru olma zarureti vardır.⁴⁷

Atatürk, pozitivist modernleşmenin derece derece ilerlemeciliğini de aşarak toplumun ve tarihin yasalarını bilen bir karizmatik lider olarak az zamanda çok iş yapma sendromu ile tüm toplumun değişimini kendi tarihiyle özdeşleştirmiştir. Bu yaklaşımda tarihin ve toplumun üstüne çıkan "karizmatik Ben" modernleştirici devlet geleneğinin önemli bir özelliği olan halka güvenmeme ilkesiyle hareket etmektedir. Daha önce Machiavelli, Hobbes ve Rousseau'da gördüğümüz birey doğasının kötü olduğu, zayıf olduğu, toplumsal çıkarı değil kendi çıkarına hizmet edeceği, bu yüzden de bir egemene, yol göstericiye ihtiyaç olacağı anlayışı Atatürk'te de mevcuttur.

Benim elime büyük selahiyet ve kudret geçerse, ben hayatı içtimaiyemizde arzu edilen inkılabı bir anda bir "Coup" ile tatbik edeceğimi zannederim. Zira, ben bazıları gibi efkarı avamı, efkarı ulemayı yavaş yavaş benim tasavvuratım derecesinde tasavvur ve tefekkür etmeğe alıştırmak sureti ile bu işin yapılacağını kabul etmiyor ve böyle harekete karşı ruhum isyan ediyor. Neden, ben, bu kadar tahsili âli gördükten, hayatı medeniye ve içtimaiyeye tetkik ve hürriyeti tezevvuk için sarfı hayat ve evkat ettikten son-

⁴⁶ *Atatürkçülük I*, a.g.e., MEB Yayınları, Ankara, 1997, s.114.

⁴⁷ Metin Heper, "Atatürk ve Devlet Düşüncesi", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1992, s.513.

ra avam mertebesine ineyim? Onları kendi mertebeme çıkarayım. Ben onlar gibi değil onlar benim gibi olsunlar...⁴⁸

Modernleştirici lider olarak Atatürk, toplumun ve tarihin üstüne çıkmakla yetinmeyip toplumun ve tarihin önüne geçer ve geleceğin mutlak ilkelerini de belirler. Bu ilkelerde öncelik devletin modernleştiricilik misyonunun devamı, toplumsal birlik ve bütünlüğün sağlanması ve bunun için sürekli ötekilerle çatışma ve dışlama savunulmaktadır.

İnkılabın kanunu mevcut kavaninin fevkindedir. Bizi öldürmedikçe ve bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça, başladığımız inkılab-ı teceddüt-karana bir an bile durmayacaktır. Bizden sonraki devirlerde de hep böyle olacaktır.

Her yeni inkılabın mukabil bir aksi olacaktır. Buna intizar etmek lazımdır. Bu olmaz değildir. Behemahal vuku' u karib bir şeydir. Her nokta-i nazardan variddir. Efkâr-ı umumiye-yi onların yalan, yanlış tevilatına kaptırmamak, tenvir etmek lazımdır.⁴⁹

c. Devrimci Lider/Şef

Modern devletin klasik egemenlik teorisini incelediğimizde gördüğümüz gibi, Machiavelli'in egemeni egemenlikle örtüştürmesi, Bodin'in egemenliği bir ortak yaşam alanı/aile/toplum/ulus içerisinde ortaya koyması, Hobbes'un egemeni toplumun düzenlenmesinde mutlak, otoriter ve totaliter güçle donatması, Rousseau'nun egemenliği genel iradeye indirgemesi ve sonuçta Hegel ile de egemenlik ve devlet eşitliği, onun da liderde içselleşmesi/bütünleşmesi teorisi Atatürk'ün düşüncelerine oldukça etki etmiştir. Atatürk, ulusal bağımsızlık ve millî egemenlikten yola çıkarak cumhuriyet ve kuvvetler birliğine, oradan da yürütmenin üstünlüğüne geçerek en sonunda en yüksek lider yani şefin egemen olduğu bir siyasal sisteme ulaşmaktadır. Atatürk, Rousseau'da gördüğümüz genel iradenin yansıması egemen olarak, milletin ortak düşünce ve eğilimlerine tabi olacağını ifade etmesine rağmen kendisini milletin örtüştürür ve genel iradeyi Rousseau'yu da aşarak bu düşünce ve eğilimlerin gerçek ve ciddi olabilmesini/genel iradeyi temsil etmesini kendi iradesine bağlayarak teoriyi ters çevirir. Böylece kendisinin tabi olacağı düşünce ve eğilimlerin kendisine tabi olmasıyla egemenlik döngüsü tamamlanır.

Millî egemenlik esası üzerinde idare edilen medenî devletlerde, kabul edilmiş ve fiilen geçerli bulunan esas; milletin genel isteklerini en çok temsil

---

⁴⁸ Ayşe Afet İnan, *M. K. Atatürk'ün Karısbad Hatıraları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.43.

⁴⁹ Arı İnan, *Gazi M. K. Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmir Konuşmaları*, a.g.e., s.74.

eden ve bu isteklerin bağlı olduğu menfaat ve gerekleri, en yüksek kudretle ve selahiyetle yapabilecek siyasî grubun, devlet işlerinin idaresini üzerine alması ve bu mesuliyeti en yüksek liderinin omzuna bırakması prensibinden ibarettir.⁵⁰

Milleti idarede düsturumuz, milletin müşterek ve umumi efkar ve temayülatına tebaiyettir. Bu efkar ve temayülatın hakiki ve ciddi olabilmesi, milletin maddi ve manevi ihtiyaç membalarından gelmesine vabestedir.⁵¹

Modernleşme sürecinde modernleşmenin temel ilkelerini, yöntemini bilen modernleştirici lider olan Atatürk, kendisinin üstün bir niteliği olarak milletin ihtiyaçlarını belirleme yetisine sahip olduğu için milletine yol göstermektedir. Liderin bu yol göstericiliği sadece modernleşme ile ilgili olmayıp eğitimden giyime, askerî bilgidен yargısal düzenlemelere kadar uzanır.

Bir milletin siyasi mukadderatında mevki sahibi olabilmek için onun ihtiyacını müşahede ve onun kudretini takdirde ehliyet sahibi olmak birinci şarttır.⁵²

Milletler gam ve keder bilmemelidir. Şeflerin vazifesi, hayatı neşe ve şevkle karşılamak hususunda milletlerine yol göstermektir.⁵³

2. YENİ BİR ULUS İNŞASI: MİLLİYETÇİLİK

Modernleşme sürecinin en önemli unsuru bir millet yaratma gerekliliğidir. Bu bağlamda modernleşme ile milliyetçilik paralel giden bir süreci içerisinde barındırır. Modernleştirici devlet geleneği içerisinde milliyetçilik olgusu, çoğu zaman modernleşmeyi de aşan bir ideolojik anlam taşır. Bu yüzden milliyetçilik, modernleştirici Kemalist ideolojinin en önemli modernleştirici yapıtaşlarından biridir. Atatürk'ün milliyetçilik tercihini güçlü devlet anlayışı şekillendirmektedir. Atatürk zaman ve zemine göre milliyetçiliği güçlü devlet bağlamında dönüştürür. Zaman ve zemine göre kültür milliyetçiliği, etnisitenin reddi, ırk merkezli milliyetçilik benimsenir.

a. Kültür Milliyetçiliğinden Etnisitenin Reddine

Ziya Gökalp'in milliyetçiliği üzerine bina ettiği kültür birliği Atatürk tarafından da benimsenmektedir.

⁵⁰ M. K. Atatürk, *Nutuk I*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1960, s.221.

⁵¹ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgraflar C.V*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, s.210.

⁵² Nimet Arslan, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Tür İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, s.531.

⁵³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II*, a.g.e., s.277.

Müşterek millî fikrin, ahlakın, hissin, heyecanın, hatıra ve an'anelerin efradında meydana gelmesini ve kökleşmesini temin eden müşterek mazinin, birlikte yapılmış tarihin, vicdanları ve zihinleri doğrudan doğruya birleştiren müşterek dilin milletlerin teşekkülünde en mühim âmiller[dir]...

Zengin bir hatırat mirasına sahip bulunan;

Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan;

Sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir...

(...)

...[B]ir harstan mürekkep cemiyete millet denir...⁵⁴

Atatürk, kültür milliyetçiliği bağlamında “Bizim milliyetperverliğimiz her halde hodbinane ve mağrurane bir milliyetperverlik değildir” demesine rağmen “Türklük esastır. Bu mevcudiyeti, tarih içinde araştırmak, müselsel bir tarih içinde, tespit edilecek Türk medeniyeti ile öğünmek, yerinde olur. Fakat bu öğünmeye layık olmak için bugün çalışmak lazımdır. ...Türk! Öğün. Çalış. Güven.” ifadeleriyle bu görüşünü daha ileriye götürmektedir.

Atatürk kültür ve ırk milliyetçiliği arasında geçiş yapmasına karşın etnisiteyi ret etme konusunda karardır. Etnisiteyi ulusal birlik ve beraberliğin önündeki en büyük engel olarak görmektedir. Tüm etnik farklılıkları Türk kimliği içinde eritmektedir.

Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimaî camiası içinde kendilerine kürtlük fikri, çerkezlik fikri ve hatta lazlık fikri veya boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. ... [B]u yanlış tevsimler, birkaç düşman aleti, mürteci, beyinsizden maada, hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden başka bir tesir hasil etmemiştir. Çünkü bu millet efradı da, umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar.

Millet ve biz yok, vahdet halinde millet var. Biz ve millet ayrı ayrı şeyler değiliz...⁵⁵

Atatürk'ün Türklüğü tek ulusal kimlik olarak ilan etmesi evrensel kimlik ve değerlerin dışlanması ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca modernleştirici pozitivist dönüşümde yeni bir ulus yaratma projesi de yer almaktadır. Bu nedenle, toplumu ulusal ahlak, ulusal terbiye ve ulusal şuurla etrafında şekillendirerek, devlet kendi gücünü arttırmayı amaçlamaktadır.

⁵⁴ Ayşe Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., s.378-381.

⁵⁵ Ayşe Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., s.376-378.

...[D]inî terbiye, millî terbiye, beynelmilel terbiye bütün bu terbiyelerin hedef ve gayeleri başka başkadır. Yeni Türk Cumhuriyetinin yeni nesle vereceği terbiye millî terbiyedir.

...[M]illî terbiye esas olduktan sonra onun lisanını, usulünü, vasıtalarını da millî yapmak zarureti gayri kabili münakaşadır. Millî terbiye ile inkişaf ve îlâ edilmek istenilen genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, hayalî zevaitle doldurmaktan dikkatle içtinap etmek lazımdır.⁵⁶

...Türk ulusunun idaresinde ve korunmasında ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir.⁵⁷

Atatürk, Türklüğü tek ulusal kimlik ilan ettikten sonra bu kimliğin gurur kaynağı olması gerektiğini savunarak Türklüğü yüceltme çabasına girişir. Bu kimliğin oluşturulmasında vatanın kutsanması, bireylerin ırk kimliği içinde yok edilmesi, kahramanlık gibi özelliklerden yararlanır.

Dünya yüzünde ondan [Türk milletinden] daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlar tarihinde görülmemiştir.⁵⁸

Türk milleti, güzel her şeyi, her medenî şeyi, her yüksek şeyi sever, takdir eder. Fakat muhakkaktır ki, her şeyin fevkinde tapındığı bir şey varsa, o da kahramanlıktır.⁵⁹

Türk milleti kahramanlıkta olduğu kadar istidat ve liyakatte de bütün milletlerden üstündür.⁶⁰

...Türk'e yurtluk etmemiş bir kıta yoktur. Bütün dünyada; Asya, Avrupa, Afrika ve hatta Amerika Türk atalarına yurt olmuştur...

(...)

Yurt toprağı! Sana her şey feda olsun. Kutlu olan sensin. Hepimiz senin için fedâyiz. Fakat sen Türk Milletini ebedî hayatta yaşatmak için feyizli kalacaksın...⁶¹

Yukarıda değinildiği gibi ulusal kimliğin oluşturulmasında ulusal ahlaka yoğun vurgu yapılmaktadır. Bu yoğunluk içerisinde evrensel ahlak da birey de olumsuzlanmaktadır. Birey toplum içerisinde eritilir ve değer kazanması ancak kendi varlığını ulusal varlık için feda etmesine bağlıdır. Millî ahlak,

⁵⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, a.g.e., s.201.

⁵⁷ Nimet Arslan, Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, a.g.e., s.573.

⁵⁸ Ayşe Afet İnan, Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları, a.g.e., s.3351.

⁵⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1952, s.89.

⁶⁰ Belleten, Türk Tarih Kurumu, C.III, S:10, Ankara, 1939, s.287.

⁶¹ Ayşe Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959, s.295.

millî şuur ve millî terbiye bireyin “seve seve” bu fedakarlıkta bulunmasını sağlamaya odaklanır.

Modernleştirici Kemalist ideolojinin bireyi yok sayıcı tutumu onun aydınlanma karşıtı bir konumda yer aldığını da gösterir. Aydınlanma felsefesinde, özellikle Kant'ta, her türlü vesayet bağımlılığından kurtulması gerektiğine inanılan birey Atatürk'te “bîşuurâne” bir şekilde millî hissin totalitesi altında yok edilir. Bu yok ediş süreci “evde, mektepte, orduda, fabrikada, her yerde ve her işte millet çocuklarına, milletin her ferdine” uygulanır.

... Türklerin aşağı yukarı hep ahlakları birbirine benzer. Bu yüksek ahlak, hiçbir milletin ahlakına benzemez. ... İş nazariyatın hakimi amiridir. ... Bir işin, ahlaki bir kıymeti olması, ayrı ayrı insanlardan, daha ulvi bir menbada sadır olmasıdır. O memba, cemiyettir, millettir! Filhakika, ahlakıyet, hususi fertlerden ayrı ve bunların fevkinde, ancak içtimai, milli olabilir. Milletin, içtimai nizam ve sükunu, hal ve istikbalde refahı, saadeti, selameti ve masuniyeti, medeniyette terakki ve tealisi için insanlardan, her hususta alaka, gayret, nefsin feragatını ve icap ettiği zaman seve seve nefsinin fedasını talep eden milli ahlaktır. Mükemmel bir millette, milli ahlakıyet icapları, o millet efradı tarafından adeta bîşuurâne, vicdani hissi bir saikle yapılır. En büyük milli his, milli heyecan işte budur.

Millet analarının, millet babalarının, millet hocalarının ve millet büyüklüğünün; evde, mektepte, orduda, fabrikada, her yerde ve her işte millet çocuklarına, milletin her ferdine bıkmaksızın ve mütemadiyen verecekleri milli terbiyenin gayesi, işte bu yüksek, milli hissi sağlamlaştırmak olmalıdır.⁶²

Modernleşmenin temel meşruiyet yarası ulusal birliğin korunması, ulusun sürekli savaş halinde bulunmasına bağlanır. Savaş, Hegel'de olduğu gibi ulusal birliği sağladığı için yüceltilir. Savaşın kutsanmasına kadar varan bu milli-yetçilik toplumun savaş düzeninde örgütlenmesi gerektiği anlayışını besler. Bu anlayış içerisinde beslenen bir başka olgu da militer söylem ve militer siyasal ve toplumsal örgütlenmedir.

...Türklerin her şeye rağmen, bütün devirlerde milli tesanüt ve rabitalarının mahfuz kalması, hemen mütemadi muharebe halinde bulunmasındandır... [M]uharebe kavimlerin birleşmesinde en kuvvetli bir amildir.⁶³

b. Millet ve Lider Bütünleşmesi

Modernleşme sürecinde, modernleşme modernleştirici devletle, devlet ulusla, ulus da modernleştirici liderle özdeşleştirilir. Atatürk, “bu millet kılı kıpırdamadan dava uğruna ve benim uğruna, canını vermeye hazır olma-

⁶² Ayşe Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., s.358-361.

⁶³ Ayşe Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., s.372.

saydı ben hiçbir şey yapamazdım”⁶⁴ diyerek kendisini dava ve milletle özdeşleştirmektedir. Bu özdeşliği bozacak her şeyi düşman ilan etmektedir. Bu savaşta millet modernleşmenin öncüsü ordusuyla bir bütün olarak şefin izinde doğru yolda yürümeye devam edecektir.

Türk milletinin toplumsal düzenini bozmaya yönelik didinmeler boğulmaya mahkumdur. Türk milleti kendinin ve memleketin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen bozguncu, alçak, vatansız ve milliyetsiz beyinsizlerin saçmalamalarındaki gizli ve kirlili emelleri anlayamayacak ve onlara müsamaha edecek bir topluluk değildir.

O şimdiye kadar olduğu gibi doğru yolu görür. Onu yolundan saptırmak isteyenler, ezilmeye, kahredilmeye mahkumdur. Bu hususta, köylü, amele ve bilhassa kahraman ordumuz candan beraberdir. Bunda kimsenin şüphesi olmasın.⁶⁵

Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsiyle meşbu olursa o camiaya istinat eden Cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur.⁶⁶

Atatürk, ebedî şef olarak milletle özdeşliğini sürdürmekte, bu özdeşliği devletle kendisini örtüştürmeye vardırılmakta ve gelecek kuşaklara da bu amaçla parolalar sunmaktadır.

Bu dünyadan geçerek Türk milletine veda edeceklerin çocuklarına, kendinden sonra yaşayacaklara, son sözü şu olmalıdır:

“Benim Türk milletine, Türk Cumhuriyetine, Türklüğün istikbaline ait ödevlerim bitmemiştir, siz onları tamamlayacaksınız. Siz de sizden sonrakilere benim sözümü tekrar ediniz.” Bu sözler, bir ferdin değil, bir Türk ulusu duygusunun ifadesidir. Bunu her Türk bir parola gibi kendinden sonrakilere mütemadiyen tekrar etmekle son nefesini verecektir. Her Türk ferdinin son nefesi, Türk ulusunun nefesinin sönmeyeceğini, onun ebedi olduğunu göstermelidir. Yüksek Türk, senin için yüksekliğin hududu yoktur. İşte parola budur.⁶⁷

---

⁶⁴ *Atatürkçülük I*, a.g.e., s.86.

⁶⁵ *Ayın Tarihi*, C.XX, S:65, 1929, s.4791.

⁶⁶ *İlköğretim Mecmuası*, C.IV, S: 61, 1940, s.725.

⁶⁷ Nimet Arslan, *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, a.g.e., s.575-576.

3. SİYASAL KATILIM VE DEMOKRASİ

a. Çok Partili Tek Parti Rejimi: Aşkın Devlet Teknik Partiler

Kemalist devlet ideolojisinin temel ilkesi olan güçlü devlet anlayışı, araçsal siyaset kavramlaştırmasına paralel olarak kendisini demokrasi ve siyaset partiler konusunda da ortaya koymaktadır. Atatürk'e göre;

En iyi siyasetin her türlü manasıyla, en çok kuvvetli olmakta bulunduğunu kabul ederim. En çok kuvvetli olmak tabirinden maksadın yalnız silah kuvveti olduğunu zannetmeyiniz. Bilakis, asker olmama rağmen bu bence, kuvvet muhassalasını vücuda getiren amillerin sonuncusudur. Benim murad ettiğim, manen, ilmen, ahlaken ve fennen kuvvetli olmaktır...

(...)

Memleket mütesait bir vahdete muhtaçtır. Alelade politikacılıkla milleti parçalamak hıyanettir.⁶⁸

Atatürk, her şeyden önce siyaseti güçlü olmanın bir aracı olarak algılamaktadır. Nasıl ki pozitivist felsefeye göre bilgi güçtür, pozitivizmin uygulayıcısı Atatürk'te de siyaset güç içindir. Bu güç her şeyden önce devlet ve milletin birlik ve bütünlüğünü sağlamaya yöneliktir. Devlet ve milletin tek vücut gibi algılanışı doğal olarak siyaseti ve siyasetin tüm aktörlerini de bu vücudun bütünlüğünü koruyan organlara indirger. Devlet ve milliyetçilik konusunda ifade edilen tüm farklılıklar siyaset alanında da bozuculuk, bölücülük ve hainlikle itham edilip dışlanır. Atatürk tarafından belirlenen çerçeve dışında siyaset yapmak aşağılanır ve düşman ilan edilir.

Atatürk, siyaset partileri olumsuz ifadelerle tanımlar. Siyaset partiler sözü konusu olunca sınıf ve zarar gibi konuları öncelikle dile getirir. Milletin birlik ve bütünlüğünü, ortak çıkarını tek bir partide görür; bütünlüğü bozan partilerin millete zarar verdiğini savunur. Atatürk, siyaset partileri ve sınıfları ret edebilmek için daha önce belirttiğimiz gibi millet kavramının içine halkı alma zorunluluğunu hisseder. Atatürk'ün çok partili bir siyaset hayatı dışlayan tutumu Kemalizm'in devlet ideolojisinde mündemiçtir.

...[İ]smi fırka olan halk teşekkülünden maksat evlatı milletten bir kısmının, sunufu ahaliden bazılarının diğer evlad ve sunufun zararına menafiini temin etmek değildir. Belki birbirinden ayrı ve hariç olmayıp halk namı altında bulunan umum milleti müşterek ve müttehit bir surette müşterek ve umumi olan refahı hakikiye isal için faaliyete getirmektir.⁶⁹

⁶⁸ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, a.g.e., s.227, Atatürkçülük I, a.g.e., s.120.

⁶⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, a.g.e., s.60.

Ben böyle [öyle] bir fırka teşkilini tasavvur ediyorum ki, bu fırka milletin bütün sunufunun refah ve saadetini temine matuf bir programa malik olsun. Milletimizin şeraiti buna müsaittir.⁷⁰

Atatürk, “muasır medeniyetin icaplarından olan” farklı sınıfların siyasete katılımını “milletimizin şeraiti” gereği reddeder. Bir millet, bir parti özlemi doğal olarak bir program etrafında bir siyaseti gerektirir. Bu siyaset, sistemdeki partilerin niceliğiyle değil niteliğiyle ilgilidir; egemen ideolojiyi ve onun programını kabul etmek koşuluyla birden çok parti siyasal sistemde yer alabilir. Bu, çok partili tek parti rejimidir; bu yüzden çok partili hayata geçiş denemeleri sadece parti devletinden devlet partilerine geçişi simgeler.

Dünyaca malum olmuştur ki, bizim devlet idaresindeki ana programımız Cumhuriyet Halk Partisi programıdır. Bunun kapsadığı prensipler, idarede ve siyasette bizi aydınlatıcı ana hatlardır...

(...)

Elimizdeki programın ruhu, bizi yalnız bir kısım vatandaşla alakalı kalmaktan men eder. Biz, bütün Türk milletinin hadimiyiz. Geçen yıl içinde, parti ile hükümet teşkilatını birleştirmekle, vatandaşlar arasında ayrılık tanımadığımızı fiilen göstermiş olduk. Bu hadisenin bizim, devlet idaresinde kabul ettiğimiz, “kuvvet birdir ve o milletindir” hakikatine uygun olduğu meydandadır...⁷¹

Atatürk, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından sayılan partileri cumhuriyetin vazgeçilmez unsurlarından kabul ettiği devlet-millet birliği ve bütünlüğüne kurban etmektedir.

...[Büyük Millet Meclisinde] [m]emnuniyetle tekrar görüyorum ki, laik Cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasi hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur. Binaenaleyh Büyük Mecliste aynı temele istinad eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini Cumhuriyetin esaslarından sayarım.⁷²

Devlet ile partiyi birleştirerek resmî devlet ideolojisini ve parti(lerin) programını belirleyen Atatürk, siyasal partilerin hareket edecekleri esasları da tayin etmektedir. Böylece, siyasal partilere “müstakil grup” fonksiyonu yüklenmesinin nedeni de netlik kazanmaktadır.

Atatürk, siyasal partileri resmî ideolojiyle sınırlandırmaktadır. “Program yaparken hâyalâta da kapılmamak icap eder... Mevhumâta iltifat etmemeliyiz!

⁷⁰ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*, C.II, a.g.e., s.50.

⁷¹ *Atatürkçülük I*, “TBMM, Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılına Açış Konuşması,” MEB Yayınları, Ankara, 1997, s.516-518.

⁷² Nimet Arslan, *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, a.g.e., s.544.

Hedefe vüsul için takip edeceğimiz yolu hissiyatımızla değil, akliyatımızla çizmeliyiz”⁷³ ifadesiyle siyasal partilerin farklı ideoloji ve siyaset benimsemelerini ve üretmelerini engelleyerek onları teknik işlerle ilgilenen bürokratik birimlere indirger.

Teşkilatı siyasiye, yani fırkalar makasid-ı iktisadiyeye istinaden teşekkül eder. Fırka teşkilinde başka bir garaz yoktur. Başka garazla teşekkül eden fırkalar hakiki fırkalar değildir. Onlar hürs ve menfaat ve çapulcu fırkalarıdır. O halde biz öyle bir fırka yapacağız ki, bundan bütün milletin bila tefrik menfaatinin ve esbab-ı siyasetini, saadetini te'min etmeyi vazife edinebilsin.⁷⁴

İdeolojik, etnik, sınıfsal ve kültürel farklılıkların siyasal partiler yoluyla siyaset alanında temsili ve uygulanacak siyasaları belirlemesi demokrasinin esaslarından. Bu farklılıkların reddi üzerine kurulu Kemalist ideoloji demokratik bir siyasal parti sisteminin gelişmesini engelleyen siyasal bir rejim öngörmektedir. Siyasal partilerin resmî ideolojinin belirlediği sınırlar içerisinde kalarak bu ideoloji tarafından üretilen siyasaları uygulaması beklenmektedir.

b. Lider, Halk ve Partiler

Atatürk, halkı isyankâr ve hastalıklı bir organizmaya benzeterak olumsuz ifadelerle tanımlamaktadır.

...Tecrübe göstermiştir ki, her şeyi söylemekten insanları men etmek asla mümkün değildir. Fakat, milli terbiye ve büyük manevi kuvvetlere karşı hükümetin münasip tarzı hareketi sayesinde, isyankar fikirlerin intişarına müsaade etmeyecek içtimai bir muhit yaratmak mümkündür. Fakat, herhalde, her şeyin söylenmesine müsaade etmek ve bunun karşısında söylemlerin fiile geçmesine intizaren tedbir almakla iktifa etmek manasızdır. Bütün halkın fiile geçtiği gün, onları tevkif edecek kuvvet yoktur. Tabii bir hıfzıssıhha olduğu gibi, içtimai bir hıfzıssıhha da vardır. Her ikisi aynı prensibe istinad eder. Maddi mikropları yok etmek mümkün olmadığı gibi, manevi mikropları da yok etmek mümkün değildir. Fakat, şahsın vücudunda cismani bir sıhhat yaratmak mümkün olduğu gibi, içtimai bünyede de manevi bir sıhhat yaratmak, bu surette bir mukavemet zemini hazırlamak mümkündür.⁷⁵

Atatürk, “hükümetin münasip tarzı hareketi sayesinde” isyankâr fikirlerin yayılmasının engelleneceğini ve böylece halkın kontrol altında tutulacağını ifade eder. Bu bağlamda, düşüncenin harekete geçmeden engellenmesini savunur. “Her şeyin söylenmesine müsaade etmek ve bunun karşısında söy-

⁷³ Arı İnan, *Gazi M. K. Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmir Konuşmaları*, a.g.e., s.37.

⁷⁴ Arı İnan, *Gazi M. K. Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmir Konuşmaları*, a.g.e., s.119.

⁷⁵ Ayşe Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., s.493.

lemlerin fiile geçmesine intizaren tedbir almakla iktifa etmek manasızdır” denerek hukukun en temel ilkesi reddedilir; hükümetin uygun hareket tarzı hukukun yerini alır. Hükümetin uygun hareket tarzının “bütün halkı tevkiif” edecek bir nitelik taşıması savunulur. Ayrıca, “bütün halkın” haklı bir gerekçeyle fiile geçebileceği, hükümetin yanlış yapabileceği göz ardı edilir. Bu anlayışlar dahilinde değerlendirildiğinde ise Türk modernleşmesinin ana teması olan millî egemenliğin halk egemenliği olmadığı açıkça ortaya çıkar.

Kemalist devlet ideolojisinde halk, hastalıklı bir organizma kabul edildiği için devletin halka karşı korunması gereği çerçevesinde “koruyucu toplum hekimliği” çözüm yöntemi olarak görülür. “Hıfzıssıhha” için öngörülen bilgi ve yöntemler “hıfzıssiyasa” alanına uygulanır. “Koruyucu toplum hekimliği” söylemi, bu paradigma içerisinde “modernleştirici toplum mühendisliği”nin uygulanmasına ve süreklilik kazanmasına meşru zeminler hazırlar.

Atatürk, halkı pozitivist dönüşüm projesinin nesnesi olarak gördüğü için onu kendi haline bırakmama misyonunu da partiye yükler. Ayrıca, Türk siyasal geleneğine damgasını vuran halka hiçbir şekilde güven duyulmaması, modernleşmenin siyasal boyutu olan demokratikleşme, katılım ve temsil krizlerinin özünü oluşturur.

Milletin hatadan siyaneti için yegane salim çare, efkar ve efaliyle milletin itimadına mazhar olmuş, siyasi bir fırkanın intihapta millete delalet etmesidir.⁷⁶

...Esas olarak kabul olunmak lazımdır ki, siyasi fikirler siyasi fırkaların menfaatine olarak, onlar tarafından ortaya konur. Yoksa, halk kütlesi içinde, kendiliğinden meydana çıkmaz.⁷⁷

Fırkanın programı bütün milletin refah ve saadetini te'mine matuf olacaktır. Nokta-i nazarlarımızı beraber çalışmak istediğimiz insanlardan mürekkebe fırkaya bildirmek lazımdır. Bir de bu fırkanın memleketteki bütün teşkilatı aynı esasatı tamamen idrak etmesini te'min etmelidir. Yoksa halkı kendi haline terk edecek olursak bir hatve ileri atılamaz; program elimizde kalır. Bütün bir milleti müspet bir mesai programı ile alakadar etmek semereli olur.⁷⁸

Atatürk'ün halkı nesneleştiren pozitivist rasyonelliği halka güvensizlikle birleşince halkın siyasete katılımı söz konusu bile edilmez; tam aksine bu rasyonellik, şef ve partisinin yol göstericiliğine ve halkın şekillendirilmesine

⁷⁶ M. K. Atatürk, *Nutuk II*, a.g.e., s.502.

⁷⁷ Ayşe Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., s.492.

⁷⁸ Arı İnan, *Gazi M. K. Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmir Konuşmaları*, a.g.e., s.80.

odaklanır. Tepeden inmece veya popülist türleriyle partilerin halkla tek yönlü (monolog) ilişkisi Türk siyasetinde geleneğe dönüşür.

Tek-partili sistemden çok partili döneme geçilmesine rağmen Türk siyasal sisteminin gerçek anlamda demokratik bir çok partili sisteme olanak tanımadığı görülmektedir. Bu durumun nedenleri hem Türkiye'de hâlâ varlığını sürdürmekte olan tek-parti ideolojisinde, hem siyasal partilerin ve örgütlerin kendilerine çizilen sınırların dışına çıktıklarındaki müdahalelerde hem de partilerin bu sınırların üzerine/dışına çıkmakta gösterdikleri isteksizliklerde aranmalıdır; bu yaklaşımla Türkiye'deki siyasal rejimin yeniden üretimi ve kendini sürdürmesi anlaşılabilir. Daha öncede açıkladığımız gibi, parti devletinden devlet partilerine geçiş aşamasında yaşanan krizlerde ve partilerin devlet partiliği yerine halkın partisi olma yönünde eğilimleri ve uygulamalarında yapılan müdahalelerde (bürokratik veya askerî) Türk siyasal sisteminin bu özelliklerinin öne çıktığı görülmektedir.

SONUÇ

Modernleşme sürecini paradigmatik bir evrim ve pragmatik bir devrim bakış açısı içerisinde karşılaştırdık. Batının modernleşmesi tam anlamıyla bir paradigma değişimidir. Batıdaki modernleşme süreci geleneksel, dinsel, ekonomik, kültürel, bilimsel yapının yeni bir ortak bütünlük dünyasına (paradigmaya) evrilmesidir. Bu parçalardan herhangi birisinin uyumsuzluğu paradigmanın bozulması anlamına gelir. Bu yüzden modernleşme, Batı dünyası için, kendine özgü bir paradigmatik evrimdir. Türk modernleşmesinin de içinde yer aldığı gelenek içerisinde bu paradigma bir bütünlükten çok eklektik, zorunlu ve devlet kaynaklı bir parçacılığı temsil eden pragmatik bir devrim özellikleri göstermektedir. Evrimsel değişimi öngören modernleşme örnekleri, birey-toplum ve devletin çıkar çatışmalarının konsensüsü anlamında olağan ve doğal bir süreklilik iken, devrimsel dönüşümü temsil eden modernleştirme süreçleri güçlü olanın olağanı kendi lehine olarak olağanüstü ve yapay bir değiştirme ve kendisine yabancılaştırma çabası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda evrimci modernleşme, bir ideolojik yeniden yapılanma iken, devrimci modernleştirme mitolojik veya ütopyik bir kur(gula)madır.

Modernleşme Batının kendine özgü tarihsel, kültürel ve siyasal gelişmesinin ürünüdür. Bu gelişmenin temelindeki unsur, gelişmenin aktörünün, kaynağının ve sonucunun birey olması ve bireylerin kendi hakları ve çıkarları için toplumu da aşabilen taleplerde bulunmalarıdır. Batılı olmayan toplumlarda ise modernleşme, o ülkelerin kendi iç dinamiklerinin değil özellikle Batının bir dış etken olarak müdahaleleri, düzenlemeleri ve zorlamaları sonucunda or-

taya çıkan tepeden inme/devletçe düzenlenen, topluma yönelik, topluma rağmen bir değiştirim sürecidir. Bu durumda da batılı olmayan toplumlarda modernleştirici devletin doğal olarak da yönetici seçkinler zümresinin/modernleştirme aktörlerinin (ordu, aydın, bürokrat) her türlü güçle donanmış bir “yol göstericilik” misyonu vardır.

Devrimci modernleşmede devlet geleneği, modernleşmenin rasyonalite ve öznellik ilkelerinden sadece rasyonaliteye yönelmekte ve bu yönelimin sonucu olarak da pozitivistinden beslenmektedir. Toplumsal olayların evrensel bir gerçeklik olarak evrimleştiğine olan pozitivist inanç belirli ve özgül bir değişim biçimi olan Batı modernleşmesini diğer değişim biçimlerinin evrimlerinin yöneldiği nihai hedef olarak algılanması sonucunu doğurur. Bu anlayış her toplumun kendine özgü değişimini mutlak değişim yasalarına/Batı modeline “göre” ve ona “yönelik” “dönüşümler” olarak kavranması ve böyle bir kavrayışın pozitivist bilim anlayışı doğrultusunda “mutlak gerçek”i yansıttığının benimsenmesi ve bunun topluma dönük düzenlemelere meşruiyet kazandırması mümkün olmaktadır. Böylelikle modernleşme, “toplumsal kuruluş ve kurtuluş ideolojisi” olmaktadır. Bu kuruluşu ve kurtuluşu, bir toplumun dünya değiştirmesi, geleneksel kurum ve siyasal, toplumsal referans ve meşruiyet kaynaklarının yerlerine modernleşmiş Batı dünyasınıninkileri koymak anlamında okumak gerekir. Bu bağlamda okunduğunda modernlik, ütöpik bir evrensel değerlilik; modernleşme/modernleştirme ise bu değere ulaşma süreci olarak ideolojik hareketlilik anlamına gelir.

Günümüzde de yüz yüze geldiğimiz ulus-devlet tartışması, Kürt sorunu, otoriter devlet geleneği, insan hakları ve demokratikleşme sorunu, AB’ye katılım süreci, asker- sivil ilişkileri, kamusal alan tartışmaları, düşünce ve ifade özgürlüğü, son günlerde şiddetini arttıran laiklik ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan krizlerin kökeninde de temel sorun olarak Türk modernleşme geleneğinin ideoloji ve ütopya arasında kalmışlığı vardır. Bir yanda devletin toplumu düzenleme gereksinimi gereği bir ideoloji olarak Kemalizm, diğer yanda topluma bunu kabullendirme/meşruiyet gereği bir ütopya olarak modernleşme. Özellikle demokratikleşme alanında Türk modernleşmesi, bu ikircikli yapı içerisinde toplumu düzenlemek ve kontrol etmek ideolojisi ile bireysel özgürleşim anlamında Batılılaşmak ütopyası arasında ciddi krizler yaşamaktadır. Bu durum “ideoloji”nin “ütopya”yı yok etmesidir. Türk modernleşmesindeki bu ideolojik düzen kurgusu toplumu ve siyaseti kendi gerçekliğine kapatırken devleti de modernleşmenin demokratik ve özgürlükçü yönüne yönelme açısından evrensel dünyaya ve evrensel değer ve ilkelere kapatmaktadır. Türk modernleşmesi, modernleşmenin en önemli boyutu olan,

“evrensellik” ilkesini ret üzerine kurulu devrimci modernleşme geleneği içerisinde evrensel değerler (ütopya) karşısında içine büzülerek (yerelleşerek/kendine özgüleşerek) bireyi topluma, toplumu devlete, devleti de evrenselliğe kapatmaktadır. Bu süreç içerisinde sadece topluma yabancılaşmış birey veya devlete yabancılaşmış toplum değil, aynı zamanda evrensel dünyaya yabancılaşmış bir devlet ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar arasında, modernleşmeye ait asli değerler de ya kesinlikle tanımlanmış anlamlarıyla kullanılmakta ya da bunları atarak daha soyut terimler veya kendilerine çok çeşitli durumlara uygun anlamlar yüklenebilen yeni terimler kullanılmaktadır. Atatürk’ün modernleşme anlayışında analiz etmeye de çalıştığımız gibi, devlet, demokrasi, milliyetçilik, devletçilik, laiklik, ulusal güvenlik, ekonomik sistem, siyasal iktidarın belirlediği genellikte ve soyutlukta ideolojik olarak ele alınarak topluma geniş bir müdahale alanı yaratılmaktadır. Ayrıca modernleşmenin kendisi bile bu muğlaklığı içinde barındırmaktadır. Modern değerlere uyum konusundaki isteksizliği evrensel ve yerel ilkelerin birbiriyle karıştırılması olarak geçiştirme ve Batı ile ilişkileri bir egemenlik sendromuna dönüştürme şeklinde ortaya çıkan tepkiler modernleşmenin eklektik bir anlayışla (devletin toplum üzerindeki vesayetinin zayıflaması) yorumlandığını gösterir. Daha önemlisi modernleştirici siyasal iktidarın toplumu düzenlemesinin ve denetlemesinin meşruiyet kaynaklığını “modern devletler seviyesine ulaşmak” olmasıdır. Modernleşmenin krize dönüşmesi de budur zaten. Modernleşmenin günümüz dünyasındaki anlamı devletin toplumu düzenlemek ve denetlemekten vazgeçmesidir. Oysa modernleştirici devlet bu anlayış yerine, geçmişten getirdiği gelenekle toplumsal, siyasal ve ekonomik mühendislik misyonundan kendini kurtaramamaktadır. Türkiye’de de resmî ideoloji bütün bir kültürü kendine özgü biçimiyle kuşatmakta ve diğer düşün ve eylemliliklere meşruiyet hakkı tanımamaktadır. Öteki düşünceler sistemin dışına itilerek siyasal yapı korunmaya çalışılmaktadır.

Tüm bu modernleşme algılamasının günümüzde de devam etmesine neden olan paradigmatik sorun, modernleştirici devlet geleneğinin dayandığı tek parti dönemi resmî ideolojinin çok partili bir düzen içerisinde de sürdürülmeye çalışılmasıdır. Resmî ideolojinin toplumu topyekûn kurmaya ve düzenlemeye yönelik total bir bağlayıcılığı vardır. Modernleştirici resmî ideoloji tek parti dönemindeki işlevselliğini modernleşmenin zorunluluklarından olan çok partili demokratik düzende de sürdürmektedir. Bu siyasal sistemde tek ve mutlak meşruiyet aracı olan resmî ideoloji egemenliğini devam ettirmektedir. Bu sistemde demokratik plüralizmin aksine ideolojik bir monizmden yani ideolojik iktidar tekelinden bahsedebiliriz. Türkiye örneğindeki bu plüralizm, toplumsal örgütlenmeler ile bireylerin siyasal iktidarı değiştirmesi veya kont-

rol etmesi değil ideolojik iktidar tekeli kullanan siyasal aktörlerin sayısal çokluğunu ifade etmektedir. Demokrasi ve insan hakları konusunda evrensel/modern kriterlere uymak isteksizliğindeki modernleştirici siyasal iktidarlar Jakobenizme dayalı toplum mühendisliğini çok partili sistemle yürütebilmenin yeteneğini ve gerçekliğini üretmişlerdir. Sonuçta resmî ideoloji dışında alternatif yönetim tercihlerinin olmaması siyasal iktidarın ve toplumsal rızanın monist/tekçi bir organizmik örgütlenme içerisinde bütünleştiğini gösterir. Zaten modernleştirici devlet geleneği alternatif ideolojik ve meşruiyet çözümlerinin reddi üzerine kurulmuş bir kriz yönetimidir. Sorun bu krizin sürdürülme istekliliğidir.

Türkiye’de yaşanan siyasal sistem krizlerinin odağında yatan bu sorun devletin tek bir ideolojik dünya kurgulaması içerisinde toplumu düzenleme alışkanlığından vazgeçmemesinden kaynaklanmaktadır. Son yıllardaki demokratikleşme sürecinde modernleşme/muasır medeniyet ve ideolojik toplum mühendisliği arasında tercihe zorlanan modernleştirici devlet, kendi gerçekliğine mahkum ettiği/benzettiği siyasal partiler ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla tercihini devletin toplumu ideolojik düzenlemesinden yana koyarak devrim/ideoloji/modernleştirme uğruna evrime/ütopyaya/modernleşmeye direnmektedir. Makalemize başlık olarak koyduğumuz evrim/ütopya ile devrim/ideoloji arasındaki dilemmaların anlatmak istediği de budur aslında: hem siyasal iktidara egemen olan güçlerin iktidarını meşrulaştırmak için kullanılan bir ideoloji olarak “Türk Devrimi”, hem de bu egemen güçlerin iktidarının sürekliliğini sağlamak için kullanılan bir ütopya olarak “Modernleşme Evrimi”nin artık bir arada sürdürülemeyeceği gerçeği. Türkiye, hala, sadece evrimi yaratmakla yetinmeyip, aynı zamanda kendi varoluşunu da evrimin sürekliliğine bağlayan devrimin evrim geçirmemesi sorunlarıyla uğraşüyor. Ve Türkiye, hala, devrimin kendi çocuklarını (evrimin kazanımlarını) yine ve yeniden yeyip yemeyeceğini tartışıyor.

KAYNAKÇA

- Afet, İnan, Ayşe: **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1959.
- Afet, İnan, Ayşe: **M. K. Atatürk’ün Karısbad Hatıraları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
- Afet, İnan, Ayşe: **Medeni Bilgiler ve M. K. Atatürk’ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.
- Ahmad, Feroz: **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev: Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

- Arslan, Nimet, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Atatürk, M. K., **Nutuk I**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1960.
- Atatürk, M. K., **Nutuk II**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, 1960.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. I, II, III**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1952.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgraflar C.V**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Atatürkçülük I**, "M. K. Atatürk'ün 1931 Yılında Anadolu Seyahati Notları", MEB Yayınları, Ankara, 1997.
- Atatürkçülük I**, "TBMM, Beşinci Dönem Üçüncü Toplanma Yılına Açış Konuşması," MEB Yayınları, Ankara, 1997.
- Aydın Tarihi**, C.XX, S:65, 1929.
- Baydar, Mustafa: **Kemal Atatürk Diyor ki**, Varlık Yayınları, İstanbul.
- Bekmen-Ünüvar, Ahmet- Kerem: "75 Yıllık Şimdiki Zaman", **Birikim**, İstanbul, Kasım 1998/115.
- Belleten**, Türk Tarih Kurumu, C.III, S:10, Ankara, 1939.
- Bilici, Mücahit: "Öğretmen Cumhuriyette Mazbut Demokrasi", **Birikim**, İstanbul, 1998/115.
- Bora, Tanıl, "Cumhuriyet, Demokrasi ve Muhafazakar Türk Cumhuriyetçiliği"**, **Birikim**, İstanbul, Kasım 1998/115.
- Coşkun, İsmail: **Modern Devletin Doğuşu**, Der yayınları, İstanbul, 1997.
- Cumhurbaşkanları, Başbakanlar ve M.E. Bakanlarının Milli Eğitimle ilgili Söylev ve Demeçleri**, MEB yayınları, Ankara.
- Çetin, Halis: **Modernleşme ve Türkiye'de Modernleştirme Krizleri**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2003.
- Fukuyama, Francis: **Güven**, Çev: Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1998.
- Gandhi, Raj S.: "Modernization and Development in the Third World: A Critical Assessment", **International Journal of Contemporary Sociology**, Vol:24, No:1-2, January-April, 1987.
- Hagen, Everett E.: "İktisadi ve Siyasi Değişme ve Gelişme Üzerine", Çev: Mehmet Selik, **İktisat Çevirileri**, AÜSBF. Yayınları, Ankara, 1964.
- Heper, Metin: "Atatürk ve Devlet Düşüncesi", **Atatürkçü Düşünce**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1992.
- Heper, Metin: "Atatürk'te Devlet Düşüncesi", **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Der: E. Kalaycıoğlu-A.Y. Sarıbay, Beta Yayınları, İstanbul, 1986.

- Huntington-Dominguez, Samuel P.-Jorge I.: **Siyasal Gelişme**, Çev: Ergun Özbudun, Siyasi İlimler Derneği Y., Ankara, 1985.
- İlköğretim Mecmuası**, C.IV, S: 61, 1940.
- İnan, Arı: **Gazi M. K. Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmir Konuşmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1982.
- İnsel, Ahmet, **Türkiye Toplumunun Bunalımı**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1990.
- Köker, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Macpherson, Crawford B., **Demokrasinin Gerçek Dünyası**, Çev: Levent Köker, Birey-Toplum Yayınları, Ankara, 1984.
- Manheim, Karl: **Ideology and Utopia**, Londra: Routledge and Kegan Paul, 1976.
- Mardin, Şerif: "Atatürk ve Pozitif Düşünce", **Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si**, Türk Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayınları, 1981.
- Mardin, Şerif: **İdeoloji**, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, Ankara, 1976.
- Mardin, Şerif: **Türk Modernleşmesi**, Der: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- Melzig, Herbert: **Atatürk'ün Başlıca Nutukları**, 1942.
- Rudolph-Rudolph, Lloyd I.-Susanne H.: "The Place of Tradition in Modernization", **Development Digest**, Vol:IX, No:1, January, 1971.
- Smith, Anthony D.: **Toplumsal Değişme Anlayışı**, Çev: Ülgen Oskay, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.
- Türköne, Mümtaz'er; **Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi**, Ark Yayınları, Ankara, 1994.
- Ulus Gazetesi**, 07.05.1985.
- Önder, Hasan: "Kemalist Cumhuriyetçiliğin Klasik Ruhu", **Birikim**, İstanbul, Kasım 1998/115.
- Yerasimos, Stefanos: **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye III**, Çev: Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.